DE STAAT VAN VERZORGING

DE AS 53

DE AS

anarcho-socialisties
tijdschrift

Nr. 53 – september/oktober 1981

De As verschijnt in zes afleveringen per jaar, en is een uitgave van Stichting De As.
Jaarabonnement f. 16,50; buiten Benelux f. 22,50
Losse nummers f. 3,90 plus verzendkosten.
Bestelling door storting op giro 44 60 315 van Stg. de As, 's-Gravenhage.
Adreswijzigingen bij voorkeur per briefkaart, of per giro (verbeter het adres op de kaart), graag met vermelding van de postkode.
Reklamering met vermelding van de laatste betaaldatum, als aangegeven in uw giro-administratie.
Verlenging van het abonnement door tijdige betaling van de volgende jaargang.
Nieuwe abonnementen gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling.
Redaksie-adres: postbus 35061, 3005 DB Rotterdam.
Administratie-adres: postbus 93, 2501 CB 's-Gravenhage

Omslagontwerp: Wrik/Utrecht.
Verder werkte mee: Wolfgang Schirmacher

DE STAAT VAN VERZORGING

Hans Ramaer

Hoewel anarchisten al vroegtijdig de bedreigende aspekten van het staatsvormingsproces hebben onderkend, ontbreekt het hen aan een politieke theorie van de verzorgingsstaat. Deze konstatering van Benthem van den Bergh (1) is niet onjuist, maar wèl onvolledig. Inderdaad hebben anarchisten tot dusverre geen samenhangende theorie ontwikkeld van het fenomeen verzorgingsstaat, maar dat manko delen ze met vele anderen. Dat wil echter niet zeggen dat ze geen aandacht aan de verzorgingsstaat - die eerder sociale staat of welvaartsstaat

werd genoemd - hebben besteed. Het zijn integendeel anarchisten geweest die in een pril stadium signaleerden dat de staat van verzorging in toenemende mate gevoelens van vervreemding en afhankelijkheid bij de onderdanen oproept. Zo schreef de Duits-Zweedse anarchosyndikalist Rüdiger (2) al ruim twintig jaar terug dat de moderne staat een aan de eisen van de huidige techniek aangepaste "termietenstaat" is. De staat biedt verzorging maar geen bevrijding.

Anarchisten hebben zich intensief bezig gehouden met de *repressieve* en *regulerende* funkties van de staat, waaronder verstaan wordt de monopolisering van de dwang- en geweldsmiddelen in de samenleving, en de bevordering van het bestaande produktiesysteem (onderwijs, scholing, infrastruktuur, etc.). Vanuit hun anti-étatistiese opvattingen hebben ze ook de *verzorgende* funktie van de staat (sociale voorzieningen, gezondheids- en welzijnszorg, etc.) bekritiseerd, maar bij nadere beschouwing blijkt die kritiek gemakkelijk tot misverstanden te leiden. Het lijkt dan ook zaak één en ander te verduidelijken.

Deze anarchistiese kritiek komt erop neer dat de tendensen van burokratisering en professionalisering in de samenleving door de statelijke verzorging worden versterkt. Vervolgens leiden die er weer toe dat de gevoelens van onmacht en onlust bij de burger toenemen. De verzorgingsfunktie van de staat heeft dan ook geen *bevrijding*, maar slechts *verandering* van de afhankelijkheidsrelaties tot gevolg, zo zeggen anarchisten. Was men voordien afhankelijk van verwanten, buren en patroons, tegenwoordig is men grotendeels afhankelijk van de staat.

Op die manier kweekt een voortdurend machtiger wordende staat voortdurend afhankelijker wordende onderdanen en het is juist daarom dat de *statelijke grondslag* van sociale verzorging door anarchisten is bekritiseerd. Een staat heeft evenals een onderneming immers de neiging zijn werkterrein en invloedssfeer uit te breiden. (3) Behalve die neiging tot expansie is er ook een neiging tot exploitatie, het proberen zichzelf het meeste voordeel van de produktie van goederen en diensten toe te eigenen. Omdat een staat in tegenstelling tot een onderneming steeds een monopoliepositie kan innemen, heeft de staat baat bij een nieuwe aktiviteit: die van de sociale verzorging.

Maar door verder over de verzorgende funktie van de staat te zwijgen wekten anarchisten - op enkele uitzonderingen na (4) - de indruk dat ze zich niet om het bestaan van sociale verzorging bekommerden. Ze zwegen erover dat burgers van een verzorgingsstaat *rechten* kunnen laten gelden op scholing, behuizing, inkomen en verpleging, wat vergeleken met de *gunsten* van vroeger nogal wat verschil uitmaakt. Door deze sociale grondrechten bracht de staat van verzorging (een minimum aan) zekerheid in het materiële vlak, maar daarover zwegen anarchisten eveneens. De visie van anarchisten op de staat van verzorging is kortom te eenzijdig geweest.

Toch moet benadrukt worden dat de kritiek van anarchisten van een andere orde is, dan het huidige rechtse offensief tegen de verzorgingsstaat. (5). Terwijl anarchisten de statelijke bevoogding afwijzen, beperkt de kritiek van rechts op de staat van verzorging zich tot de kosten ervan. De rechtse kritiek is ondanks wisselende toonzetting steeds dezelfde: "de staat van verzorging is te duur geworden". (6)

Rechts voorziet een giganties financieringsprobleem, veroorzaakt door een stagnerende ekonomiese groei. Toen de kosten van sociale verzorging nog uit stijgende produktie-opbrengsten betaald konden worden, werd weinig kritiek op de verzorgingsstaat gehoord. Maar nu de winsten in de knel dreigen

te raken, stelt rechts dat de staat van verzorging onbetaalbaar wordt, dat daarom het nivo van verzorging op zijn minst omlaag moet en dat gedeeltelijke *privatisering* een alternatief zou zijn. Met privatisering doelt rechts op een overheveling van de statelijke verzorging aan partikuliere ondernemingen. Anarchosocialisten wijzen zo'n oplossing af. Omdat de tendensen van burokratisering en professionalisering evenzeer op gaan voor de staat als voor het bedrijfsleven, zal de sociale verzorging er niet op vooruit gaan. Bovendien wordt weer de ene afhankelijkheid ingeruild voor een andere. Anarchosocialisten zullen daarom *kollektivisering* van de sociale zorg bepleiten, een opvatting die aansluit bij de traditie van vrijwillige samenwerking en wederzijdse hulp, zoals die met name in de koöperatiebeweging vorm heeft gekregen.

Ook anderen dan anarchisten hebben gewezen op de mogelijkheid van een verzorgingsstelsel dat door de gebruikers zelf wordt beheerd. A. de Swaan noemt dit een *kongregationeel* stelsel. (7) Het gaat daarbij om verenigingen van enkele duizenden mensen die zelf hun artsen, sociale hulpverleners, wijkverplegers, vormingswerkers, fysiotherapeuten en kunstenaars inhuren en aangeven wat voor diensten zij van hen verlangen. Het lidmaatschap van zo'n kongregatie kan gebaseerd zijn op geestverwantschap, onderlinge bereikbaarheid en de bereidheid geld of arbeid in te brengen.

In een dergelijk stelsel kan ieder tot op grote hoogte een op individuele voorkeur gebaseerd pakket van verzorging kiezen. En wie het in de ene kongregatie niet bevalt, kan zich bij een ander kollektief aansluiten. Met andere woorden: de cellen delen zich en smelten weer samen, aldus de Swaan. In zijn schets blijven de kollektieven echter onderworpen aan de kontrole van een landelijke verzorgingsraad; verder wordt bewust gekozen voor beroepskrachten. Vanwege hun opvattingen over autonomie en zelfhulp zullen anarchisten daarbij kanttekeningen plaatsen, maar als aanzet tot een alternatief voor de staat van verzorging biedt het kongregationele stelsel voldoende stof tot overdenking.

NOTEN

(1) G. van Benthem van den Bergh, De staat van geweld. Amsterdam 1980, p. 107. (2) Helmut Rüdiger, Sozialismus in Freiheit. Münster/Wetzlar 1978, p. 39. Deze bundel bevat een keuze uit het werk van Rüdiger met een nawoord van Hans Jürgen Degen. (3) R. Auster & M. Silver, The state as a Firm. Den Haag 1979. (4) Evert Arvidsson, Der freiheitliche Syndikalismus im Wohlfahrtstaat. Darmstadt (1960); Anton Constandse, De Welfare state: schijn en wezen. In De Gids 6/7 1979. (5) Verg. Zorgen van de verzorgingsstaat; een artikelenbundel van Studium Generale Hogeschool Tilburg (1981). Daarin tevens verwijzingen naar verdere literatuur. (6) De hoge inkomensgroepen dragen naar verhouding veel minder bij in de kosten van de statelijke verzorging dan de middengroepen. Zie H. Wilensky, The Welfare State and Equality. Berkeley 1975 (7) A. de Swaan in NRC Handelsblad van 6, 13, en 27 april, 4 mei en 17 juni 1981.

NAAR EEN MAATSCHAPPIJ VAN BASISINKOMENS

Rudolf de Jong

(1) Ik ben geen ekonomies deskundige, maar ik heb verstand van ekonomie. Toegegeven, deze stelling is een paradox, maar hij valt te verdedigen. Wie hoort of leest wat degenen die zich met enig recht - vanwege studie, titels, baan - voor ekonomiese deskundigen uitgeven, over elkaars ekonomiese opvattingen zeggen en schrijven, moet wel tot de konklusie komen dat ekonomiese deskundigen van mening zijn dat (andere) ekonomies deskundigen geen verstand van ekonomie hebben.

(2) Al ben ik dan geen ekonomies deskundige, ik heb toch een leermeester in de ekonomie gehad. Eén van de dingen die hij mij bijdracht was de volgende stelling: de stand van zaken in een wetenschap wordt bepaald door de vraagstellingen waarover wordt gediskussieerd. Hoe verder die wetenschap gevorderd is, hoe verfijnder de vraagstellingen, hoe geringer de reikwijdte van de vragen en hoe groter het aantal vragen waarop men wel een gezamenlijk antwoord heeft. Om een voorbeeld te geven: De maanwetenschap kan twisten over de vraag of de maan een verdwaalde Edammerkaas is of een satelliet van de aarde van een bepaalde geologiese struktuur. Dezelfde wetenschap kan ook diskussiëren - en met even grote heftigheid - over de samenstelling van de gesteenten op de maan. In dit geval heeft de maanwetenschap een hogere stand bereikt dan bij de strijd "kaas of steen". Helaas vertelde mijn leermeester niet hoe de maanwetenschap er voor stond als de beoefenaars ervan de vraag "kaas of steen" gelijkluidend beantwoordden en vervolgens gingen twisten over de probleemstelling "Is de maan nu van oude of jongbelegen Edammerkaas ?". Maar laat ik de maan verder maar maan laten en mij tot de aarde beperken.

(3) Wie vandaag de dag, als leek, de debatten tussen de ekonomen over de huidige depressie probeert te volgen, komt al gauw tot de konklusie dat de ekonomie als wetenschap nog niet geheel uit de peuterschoenen is gegroeid. Men is het onderling oneens over wel zeer elementaire vragen en de bijpassende antwoorden ! Raken we nog verder in het slop als de staat meer bezuinigt of komen we er dan juist uit ? Moet het "bedrijfsleven" gestimuleerd worden en extra geld krijgen of moeten de kollektieve uitgaven verhoogd worden ? En in beide gevallen geldt: Zo ja, op welke wijze dan ?

(4) Er bestaat een verband tussen de ekonomiese toestand en de ruzies onder ekonomen. Zolang het min of meer goed gaat in het kapitalistiese systeem zijn er meningsverschillen tussen de ekonomen; maar zij komen pas lijnrecht tegenover elkaar te staan in tijden van depressie en krisis. Ook tijdens de grote depressie vóór de tweede wereldoorlog was dat het geval. De opvattingen van J.M. Keynes (stimuleren van de ekonomie door de overheid en daarmee samenhangend het al dan niet loslaten van de gouden standaard) waren de inzet van het debat. Het ging daarbij niet eens om links of rechts, liberaal tegen socialisties. Keynes was liberaal en een aanhanger van de bestaande ekonomiese orde. Veel socialistiese ekonomen verdedigden de gouden standaard met de "gave gulden"; een commissie van de SDAP slaagde er niet in een rapport over deze zaak uit te brengen. Het Plan van de Arbeid van de SDAP en het

NVV was in 1935 door jonge ekonomen opgesteld en stuitte bij ekonomen in de eigen socialistiese kring aanvankelijk op grote aarzelingen. Het plan was ook niet socialisties - en pretendeerde dat ook niet te zijn - maar een herstelprogram in de geest van Keynes met elementen van een sociale wetgeving. Herstel werd als voorwaarde voor socialisme gezien.

(5) Er is echter wel een verschil tussen toen en nu. Toen - althans in de tweede periode van de krisis van de jaren '30 - kwam de SDAP tenminste met een alternatief voor de rechtse politiek van aanpassen en uitzoeken. Nu heeft de PvdA totaal geen antwoord, en komt met dezelfde medicijn aanzetten als rechts (alleen in wat verdunde vorm). In *Vrij Nederland* van 18 juli 1981 staat een interview met FNV-bestuurder Herman Bode. Luister hoe hij zich uitlaat over de heren Peper en Van der Doef, vice-voorzitters (en ekonomiese deskundigen) van de PvdA: "Ik word er kotsmisselijk van, van die babbeltjes van Peper, van Van der Doef. Allerlei redeneringen ! Allerlei dikdoenerij ! En het komt altijd op hetzelfde, hetzelfde neer: flink knijpen, flink persen die uitkeringstrekkers. (. . .) Ik begrijp niet waar Peper en Van der Doef mee bezig zijn, ik begrijp bij god niet waar ze mee bezig zijn. Die halen de grondslagen (van het systeem van sociale verzekering) er in één keer onderuit, grondslagen waar ook de socialistiese beweging, ver voor de oorlog al, hard voor gevochten heeft".
Ook andere PvdA-ekonomen - Den Uyl, Duysenberg - krijgen de nodige vegen uit de pan van Herman.
Als je dit leest is er reden om je af te vragen of de ruzies over het ekonomiese beleid tussen CDA en PvdA inderdaad niet uitgevochten worden op het nivo van "bestaat de maan uit oude of jonge kaas ?". Het gaat toch alleen om de vraag hoe groot worden de gaten in de kaas op de boterham van de mensen die het het slechtst hebben. De vraag hoe de kaas en het brood gemaakt worden en of dat anders kan, wordt niet gesteld. De argumenten in de formatiediscussie zijn op verwachtingen en vooruitzichten gebaseerd, het toekomstig beleid tav de werkgelegenheid en de verzorgingsstaat - waarover iedereen zo vrééselijk bezorgd is - zal in feite vooral bepaald worden door de vraag hoeveel lucht er in de Haagse bluf zit.
Kortom: de ekonomiese deskundigen - voorzover die invloed hebben op het bepalen van het beleid - gaan, van PvdA tot VVD, geheel uit van het bestaande maatschappelijke en ekonomiese systeem. De vraag of ekonomies herstel niet afhankelijk is van principiële (en nog niet eens revolutionaire !) veranderingen in dit systeem, wordt niet eens meer gesteld !

(6) Toch is er nog nooit zoveel reden geweest voor kritiek op het kapitalistiese systeem als tegenwoordig. *Vrij Nederland* maakt zich al jaren verdienstelijk door konkreet en systematies de vinger te leggen op rotte plekken: puur wanbeleid aan de top van multinationals, waardoor miljarden verdwenen (Ogem); ondergang van bedrijven door familiebeheer; uitverkoop en sluiting van fabrieken dankzij investeringspremies van de staat, die overgeheveld werden naar moeder- of dochterondernemingen in het buitenland; "afslankingen" met honderden ontslagen, omdat multinationals zich vóór fusies "dikker" en machtiger maakten door volstrekt onverantwoordelijk te investeren; miljeuschandalen; belastingfraudes; pure zwendel door de mazen van de wet, enz. Over bewapening zwijgen we maar. De linkse politieke partijen weten met al deze informatie in feite niets te beginnen, of liever gezegd, bijna niets. Kontrole op steun aan het bedrijfsleven, meer kontrole op het miljeu ed, is het enige linkse alternatief. De ideeën uit de

jaren '60 over kleinschalige ekonomie, miljeuvriendelijk produceren, recht op menswaardig bestaan met werk als keuze ipv als noodzaak, waar iedereen toen zo modieus op inhuppelde, zijn verdwenen. De PvdA besprak al voor de verkiezingen zijn werkgelegenheidsplannen met . . . . het grootkapitaal. Terwijl het kapitalistiese systeem in een diepe krisis verkeert is het denken in kapitalistiese opvattingen sterker en arroganter geworden en agressief in het offensief. Sociale opvattingen over de ekonomie zijn in het defensief. Het leert ons hoezeer ook het denken van "progressieven" over ekonomie vanuit het kapitalistiese systeem, en de vanzelfsprekendheid daarvan, gebeurt. Het is in feite een sociaal denken binnen een a-sociaal kapitalisties systeem. Geen wonder dat dit sociale denken op de tocht komt te staan als het systeem met tegenwind te kampen heeft! Het feit alleen al dat de ekonomiese wetenschap in een krisis raakt als het systeem zelf een depressie doormaakt zou reden moeten zijn om het systeem zelf te analyseren. Marx heeft het geprobeerd tav het kapitalisme, maar zijn afstammelingen hebben geen vorderingen gemaakt. Socialisties denken over de ekonomie is er al helemaal niet bij.

(7) Dat vanuit het Marxisme geen socialisties ekonomies denken plaats vindt is geen wonder. Marx zelf heeft de remmen ingebouwd waardoor het onderzoek naar een socialistiese ekonomie, dat hij door zijn analyse van het kapitalistiese systeem op gang bracht, tot stilstand kwam.
Er bestaat een beroemde briefwisseling tussen Domela Nieuwenhuis en Marx uit 1881. Domela was toen sociaal-demokraat en hij vroeg Marx om advies: " . . . gesteld dat gij geroepen werd als hoofd va de regering, wat zou het eerste werk ɔwer handen zijn om de noodlijdende mensheid te verlossen ? Zowel op politiek als ekonomies gebied heeft men veel tijd nodig om hervormingen aan te geven, die niet direkt maar slechts op den duur verwezenlijkt kunnen worden. Intussen vraagt men om brood en die vraag is zeer natuurlijk in de mond van een hongerende bevolking". Marx antwoordde: "Wat men op een bepaald, gegeven tijdstip in de toekomst moet doen, wat onmiddellijk gedaan moet worden, hangt natuurlijk geheel van de gegeven historiese omstandigheden af, waarin gehandeld moet worden. Die vraag wordt echter in het luchtledige gesteld, stelt dus metterdaad een schijnprobleem, waarop het enige antwoord de kritiek van de vraag zelf zijn moet. Wij kunnen geen vergelijking oplossen, wanneer de elementen van haar oplossing niet in haar gegevens besloten liggen (. . .). Het doktrinaire en noodzakelijkerwijze fantastiese vooruitlopen op het program van aktie van een revolutie der toekomst leidt slechts af van de tegenwoordige strijd".
Generaties Marxisten hebben dergelijke taal van Marx verstijfd van bewondering ondergaan. Het antwoord aan Domela was voor hen een proeve van Marx' wetenschappelijke socialisme en Domela's vraag een bewijs van diens utopies denken; geen wonder dat de arme Domela later in "het moeras van het anarchisme" terechtkwam ! Het is de Marx-adepten ontgaan dat Domela op een heel konkrete vraag geen antwoord kreeg en dat Marx' reaktie wel een mooi staaltje van dialekties denken is, maar dan wel de dialektiek van de lege dop ! Marx' antwoord verstijft inderdaad, verstijft het denken en de theorie en verstijft het zoeken naar praktiese antwoorden op de konkrete vraag "wat te doen". Sociale wetenschap komt er niet als men alleen vergelijkingen oplost op de manier waarop de wiskunde dat doet. Men moet met fantasie vooruitlopen. Realisme èn verbeeldingskracht zijn nodig, Marx' kleinburgerlijke angst voor verbeeldingskracht heeft de theorievorming, het kreatieve denken, afgeremd en tot stil-

stand gebracht.
De door Marx versmade utopisten - Robert Owen, Saint-Simon en Fourier - die wel verbeeldingskracht bezaten, hebben voor socialistiese opvattingen over de ekonomie, een grotere aktualiteit en meer wetenschappelijke waarde dan Marx. Zowel libertaire opvattingen als ideeën over geleide ekonomie met planning (Saint-Simon) komt men bij hen tegen. Marx kritiseerde de utopisten terecht omdat zij met al hun verbeeldingskracht dikwijls - maar lang niet altijd - wat al te vrijmoedig met de realiteiten omsprongen, maar met het badwater van de kritiek gooide hij ook de verbeelding, de utopie die het socialisme nodig heeft, overboord.

(8) Het is geen toeval dat Marx' aanhangers, toen zij na de eerste wereldoorlog politieke macht in handen kregen, o.a. in Duitsland, Oostenrijk, België, Engeland en . . . in Rusland, allemaal, wat betreft een socialistiese ekonomie, met lege handen en lege hoofden stonden. Zij hadden géén praktijk en zij hadden géén theorie (de door hen zo hoog gewaardeerde ééénheid van theorie en praktijk was dus wel op harmonieuze wijze bereikt). Toen de revolutie en de revolutionaire situatie er waren, *was* er geen program van aktie en met de fantasieloosheid van doktrinairen greep men naar de burgerlijke ekonomie die er wel was, en - nog het meest positieve - naar sociale wetgeving waar men al voor streed, voordat er van revolutie sprake was. Nationaliseren, door de staat geleide ekonomie en onder overheidsdwang tot stand gebrachte en uitgevoerde plan-ekonomie hebben weinig of niets met socialisme te maken, alles, of tenminste heel veel, met het bestaande ekonomiese systeem. Nationaliseren komt voort uit het liberale denken. Wiegel zal daarvan opkijken, maar ik heb hem ook nooit op een liberaal denkbeeld kunnen betrappen en ben bereid om de eerste die dat wèl gedaan heeft gratis een abonnement op dit tijdschrift te bezorgen (hetgeen tussen haakjes om in de sfeer van de VVD en de ekonomie te blijven, een goede geldbelegging blijkt).
Het liberalisme is van *oorsprong* een anti-monopolistiese ideologie. Het verzette zich tegen het monopolie van de politieke macht in het absolutisme (machtenscheiding, vertegenwoordiging, grondwetten en mensenrechten), tegen geestelijke en kulturele monopolies (scheiding van kerk en staat; vrijheid van godsdienst en meningsuiting) en hoopte dat vrije konkurrentie op ekonomies gebied de "onzichtbare hand" zou zijn die ekonomiese monopolies zou voorkomen. Waar in de praktijk toch monopolies ontstonden, oa door de techniek, zoals bij spoorwegen en nutsbedrijven (gas, water, post), bepleitten links-liberalen ook overname van deze bedrijven door gemeente of staat. Waar de "onzichtbare hand" faalde was de staatshand een secondbest. Geleide ekonomie en planning gaan terug op de oorlogsekonomie uit de eerste wereldoorlog (met name die van Duitsland, georganiseerd door de progressieve liberaal W. Rathenau). In al deze zaken neemt de staat, *de burgerlijke instelling bij uitstek,* (dat was ook Marx zich zeer goed bewust), een centrale en zichzelf versterkende positie in en komt aan de verhouding tussen de arbeiders en de produktiemiddelen geen verandering; de uitbuiting blijft bestaan.

(9) Het anarchisme heeft *meer* socialisties denken over ekonomie voortgebracht dan het Marxisme. Het arbeiderszelfbestuur en de produktieve associatie, het revolutionaire syndicalisme, waarbij de vakbeweging niet alleen materiële belangen behartigt, maar een koördinerende rol heeft bij produktie en distributie, de gedachte aan verantwoordelijk produceren, de opvatting tenslotte dat landbouw en industrie, hoofd- en handarbeid vere-

nigd moeten worden in betrekkelijk kleine regio's, zonder konsentratie door, en dominatie vanuit, ekonomiese machtscentra, het zijn allemaal ideeën - en stukken praktijk - uit de anarchistiese wereld.
Enkele jaren nadat Marx Domela had geschreven,publiceerde Kropotkin over juist dié problemen en vragen die Domela in zijn brief aan Marx had geformuleerd. Alleen ging Kropotkin niet van de gedachte uit "gesteld dat gij geroepen werd als hoofd van de regering", maar van de idee "gesteld dat een revolutie van het volk plaats vindt, welke adviezen zou men als anarchist kunnen geven aan zelfstandig handelende arbeiders ?" En dat waren heel konkrete adviezen. Helaas is de konkreetheid - de direkte vraag van Domela, wat kan worden gedaan om iedereen een direkt voordeel te geven - steeds meer op de achtergrond geraakt. De vragen "Hoe maken wij de revolutie ?", "Wat doen we als anarchisten ?", "Hoe overtuig je de mensen ?" kwamen op de voorgrond en niet het probleem: "Waar hebben de mensen op dit moment wat aan ?".
Het enige waar men iets aan gehad heeft, is aan de sociale wetgeving door de staat en overheidsingrijpen om de werkgelegenheid te bevorderen. Geen van beide zijn socialisties, laat staan anarchisties, maar, nogmaals, de mensen hebben er wat aan. Anarchisten hebben zich nogal minachtend uitgelaten over deze verworvenheden; brave kindertjes, ontsproten uit het zeer burgerlijk huwelijk van vadertje staat en moedertje sociaal-reformisme, voltrokken onder het goedkeurend oog van oompje kapitaal en tenslotte ook ingezegend door de kerk. Het vergrootte allemaal de macht van de staat en maakte de arbeiders afhankelijk, het voerde af van zelf-doen en direkte aktie. Dat was waar, maar niet de hele waarheid en zeker niet de laatste anarchistiese wijsheid. Het bracht afhankelijkheid, maar ook zekerheid, en zekerheid is de basis voor onafhankelijkheid en vrijheid.

Het negeren van de sociale verworvenheden van de verzorgingsstaat is uiterst onrealisties, het minachten en afwijzen ervan nog meer. De vraag moet nu zijn: Hoe zijn deze rechten in socialistiese en libertaire zin om te buigen ? In een inleiding voor de Wiardi-Beckman Stichting (waarop mijn artikel in *De As 49* enigszins aansloot) heb ik daartoe een poging ondernomen, uitgaande van het feit dat het anarchisme niet alleen naar de produktie kijkt, maar ook naar distributie, met het recht om "van de grootste hoop" te nemen naar behoeften. Niet alleen de produktiemiddelen, ook de konsumptiemiddelen dienen in belangrijke mate gesocialiseerd te worden. Gratis (of zeer goedkoop) onderwijs voor iedereen; musea en bibliotheken algemeen toegankelijk; goed en goedkoop, liefst gratis, openbaar vervoer; het waren voor Kropotkin allemaal belangrijke stappen op weg naar een kommunisties anarchisme. In de praktijk van de Spaanse revolutie van 1936 speelden deze zaken een grote rol.

(10) Uitgaande van de thans bestaande realiteiten zou de eis moeten worden gesteld van "socialisatie van de sociale wetgeving". Konkreet: iedereen zou - hoogstens gedifferentieerd naar leeftijd voor onvolwassenen - een minimum inkomen moeten ontvangen, los van de vraag of hij werk heeft of niet, arbeidsongeschikt is of niet. Sociaal - zo schreef ik ook in *De As 49* - is iets eerst, als iedereen er aan kan deelnemen en ervan profiteert. Onze gehele sociale wetgeving is echter gebaseerd op kategorieën: werklozen, zieken, bijstandtrekkers, enz. Iedereen kan natuurlijk in zo'n kategorie terecht komen, maar daarom blijven het nog wel kategorieën. Anders ligt het bij de AOW, het gratis onderwijs en de kinderbijslag. Ook deze rechten gelden

voor kategorieën, maar dan leeftijdsgroepen, waar iedereen - letterlijk: jong en oud - eens toebehoort; het zijn geen sociale - en stigmatiserende - kategorieën. Van onderwijs en AOW profiteert iedereen, los van de vraag of hij werk heeft, werken kan, geld heeft of pensioen heeft.

(11) De filosofie achter de sociale wetgeving is dat iedereen recht heeft op een minimale materiële bestaanszekerheid. Laat dan ook iedereen een basisinkomen krijgen; analoog aan de AOW. Op het eerste gezicht lijkt het vrijwel onmogelijk. Het minimum-inkomen is f 1900,- per maand, er zijn 14 miljoen Nederlanders, een eenvoudig rekensommetje leert dat men wel tweemaal de Nederlandse staatsbegroting mag hebben om iedereen zo'n minimum te kunnen geven. Maar in feite krijgt nu iedereen al het minimum of meer ! Als iedereen het minimum ontvangt, zouden lonen, salarissen en andere inkomsten met datzelfde minimum verlaagd kunnen worden en met het vrijgekomen geld kan een sociaal fonds gevuld worden waaruit het minimum voor iedereen betaald wordt. In het begin zullen overheid en bedrijfsleven betalen naar verhouding tot het aantal mensen dat men "onderhoudt", later zou het meer naar "vermogen" kunnen.
Een anarchisties "geven naar vermogen en krijgen naar behoefte" is daarmee natuurlijk niet bereikt, maar is wel minder onwezenlijk geworden. En er zijn grote voordelen. Technies-burokraties is het minder ingewikkeld en veel overzichtelijker voor iedereen, de staat zou "verminderen". Het zal daardoor ook anti-inflatoir kunnen werken en de kleinschaligheid ten goede komen, omdat men het minimum toch al krijgt, kan er gemakkelijker geëxperimenteerd worden, door kleine groepen. Werken en niet-werken wordt veel meer een keuze en omschakelen van het ene werk naar het andere of naar niet-werken is gemakkelijker. Het zou remmend werken op bedrijfssluitingen met massale ontslagen (de direkte loonsom is veel lager). De stigmatisering van de "sociaal zwakken" (het woord is al anti-socialisties) en rankune over fraude, zal verminderen omdat iedereen in de "kategorie" van minimum-ontvangers zit. Het kan ook het gevoel van afhankelijkheid verminderen en dat van vrij zijn versterken.

(12) Een tweede konkreet aangrijpingspunt is het gratis beschikbaar stellen van goederen en diensten. Ik denk in de eerste plaats aan openbaar vervoer, post en telefoon, water, gas en elektra. Het zou het welzijn aardig verhogen en de inflatie een tik omlaag geven. Maar opnieuw: wat gaat het kosten ? Deze vraag kan niemand beantwoorden omdat in onze samenleving geen sociale berekeningen plaatsvinden. Zelfs niet als het staatsbedrijven betreft. Men konkludeert tot winst of verlies van bijvoorbeeld spoorwegen op grond van boekhoudkundige berekeningen waarbij de spoorwegen als een individueel op zich zelf staand bedrijf wordt opgevat. De inkomsten worden gevormd door verkoop van treinkaartjes, abonnementen enz.; ontvangsten voor de spoorwegen, uitgaven voor de reizigers. Maar wat doen de reizigers met die uitgaven ? Een aantal wordt rechtstreeks doorberekend aan de staat, een ander gedeelte ten dele door de staat vergoed, weer een deel wordt doorberekend aan het bedrijfsleven, dat het als kosten opvoert en daarmee minder inkomsten verwerft en minder belasting betaalt, ook partikulieren kunnen vaak een deel "van de belastingen aftrekken". Hoe dit precies zit weet niemand, want het wordt niet nagegaan. Waarschijnlijk, en zeker mogelijk, is dat als het staatsbedrijf Nederlandse Spoorwegen winst maakt, toch de staat verliest op het spoorwegvervoer door allerlei doorberekenings- en aftrekmechanismen. Het zou goed zijn om - met

globale steekproeven - eens na te gaan hoe het wel zit, dan weet men pas wat sociaal de kosten zijn van de spoorwegen en hoe die kosten zouden veranderen als het openbaar vervoer gratis werd. Gratis openbaar vervoer zou de totale welvaart doen stijgen - vooral die van Jan Modaal, die niet veel kan doorberekenen of aftrekken en een anti-inflatoire uitwerking hebben. Aan de hand van sociale kostenberekeningen zou een heel pakket van diensten en goederen geleidelijk aan gratis beschikbaar kunnen worden gesteld.

(13) Sociale kostenberekeningen zijn ook om andere redenen te wensen. In onze ekonomie wordt er - ook door de staat - in feite niet van het geheel uitgegaan, maar van de onderdelen, de ondernemingen, de afzonderlijke overheidsinstellingen. Het geheel is de som van de afzonderlijke kosten en batenberekeningen van die onderdelen. En dat is geen sociale benadering, (zelfs geheel afgezien van zwarte geld- en werkcircuits, die buiten de som blijven). In onze samenleving vindt een permanente afwenteling van kosten plaats. Uitbuiting is er een voorbeeld van. De kosten van de kapitalistiese akkumulatie worden afgewenteld op de arbeider en die kosten worden nergens berekend - kreperen kost immers geen geld - en spelen dus geen rol. Maar vanuit een sociale benadering van het geheel is er sprake van verarming. Er zijn thans theorieën - overigens wel omstreden - dat het hele proces van kapitalistiese ontwikkeling in Europa vanaf de hervorming tot het midden van de 19e eeuw tevens een proces is geweest van toenemende verarming van het gewone volk, de werkenden. De ontwikkeling van de onderontwikkeling in de derde wereld is eveneens een voorbeeld van afwenteling van de kosten van modernisering, doordat de verarming van de gewone mensen buiten de berekeningen vallen. Uitbuiting is ook maar één vorm van afwenteling. Er wordt afgewenteld op de natuur (ook al in het verleden, want roofbouw is een oud woord), op de konsumenten (slechtere kwaliteit produkten) en op de toekomst.

(14) Ook bij de overheid heeft kostenafwenteling plaats. In een terugblik op het Amsterdamse metroprojekt zegt Han Lammers in een geprek met *NRC-Handelsblad* (11.10.80) over de metrokosten, die op 400 miljoen waren begroot en op 1000 miljoen uitkwamen: "Achteraf gezien was het natuurlijk een kostenraming waarvoor niemand zijn hand in het vuur kon steken. Het is gewoon op een servetje gebeurd. Wat kon het rijk bijdragen ? f 200 miljoen ? Dan verdubbelen we dat (want het rijk zou de helft van de aanlegkosten voor zijn rekening nemen) en zó is dat bedrag van f 400 miljoen patsboem naar de raad gestuurd, en goedgekeurd". En zo werd dus ook patsboem f 600 miljoen afgewenteld op de toekomst en op de gemeenschap ! Deze kostenafwentelingen zijn gelukkig zichtbaar; maar er zitten ook allerlei onzichtbare bij de overheid. In landen waar de staat de ekonomie volledig in handen heeft komt het soms naar buiten na afloop van "een grote sprong voorwaarts". Eerst komen de suksesberichten, dan de minder plezierige bijwerkingen en de kosten. Voor de 10-miljoen-ton-suikercampagne op Cuba werd iedereen uit zijn gewone werk gehaald, zodat in allerlei bedrijven en instellingen de zaken in de soep liepen !
Tot het anarchisties erfgoed behoort de idee van goede ekonomiese statistieken; niet alleen rekenen met geld, maar ook met goederen; overzichten van de werkelijk aanwezige materiële rijkdommen en hoe deze gebruikt worden; en openheid over deze zaken en gegevens. Ondanks alle gepraat over "er is geen millimeter ruimte", ontbreekt in onze samenleving een werke-

lijk inzicht in hetgeen er *sociaal* gezien nu eigenlijk gebeurt in de ekonomiese ruimte waarin wij leven. Vandaar dat ook de inzichten van de deskundigen zo uiteen gaan lopen als de vertrouwde ekonomiese ontwikkelingen en "wetmatigheden" plotseling niet meer kloppen. In plaats van het relativeren en krities bekijken van de "wetmatigheden" ontstaat er een neiging ze te verabsoluteren en te dogmatiseren.

(15) Achter dogma's gaan echter doorgaans belangen schuil ! In feite vindt er een harde materiële belangenstrijd plaats, waarbij de ekonomies minst machtigen de grote verliezers dreigen te worden. Het gaat daarbij niet in de eerste plaats om de keuze tussen overheidsuitgaven of bedrijfsleven stimuleren. Ook binnen het geheel van overheidsuitgaven is het gemakkelijker te bezuinigen ten koste van de machtelozen dan op kosten van groepen die machtiger zijn (ook binnen het staatsapparaat) en meer profiteren van de overheid.
Het is ook een kortzichtige belangenstrijd. In Engeland, Chili en Argentinië - waar het "beleid" de armen verarmt - gaat men voorop . . . in ekonomiese achteruitgang, en dat zelfs volgens kapitalistiese maatstaven. Misschien heeft het in stand houden van de kollektieve voorzieningen - die de koopkracht en dus de vraag in stand hielden - er juist toe bijgedragen dat Nederland vooralsnog niet verarmd is.

WERK, WERKLOOSHEID EN TRADITIONELE MORAAL

Wim van Dooren

Politieke en maatschappelijke opvattingen blijven vaak achter bij de maatschappelijke ontwikkelingen; nieuwe verschijnselen worden of niet opgemerkt of niet in hun nieuwheid begrepen. Meer in het bijzonder geldt dit zeker voor morele overtuigingen. Een traditionele moraal, al dan niet godsdienstig gefundeerd, heeft als eigenschap om niet te veranderen en zodoende een al wèl veranderde maatschappelijke situatie niet te dekken. Antwoorden van gisteren op vragen van vandaag; of nog erger - géén antwoorden omdat de vragen niet worden onderkend. En als er soms wel vragen worden onderkend, gaat men specialisten en deskundigen aantrekken (ethici oa) om antwoorden te vinden.

Deze omstandigheid is met veel voorbeelden te illustreren. In dit artikel zal ik alleen enige opmerkingen maken ten aanzien van arbeidsproblemen. De huidige arbeidsmoraal is op zijn laatst negentiende-eeuws te noemen, dateert in elk geval van vóór de grote uitbarsting en toepassing van techniek. Kenmerk van de oude en nog heersende arbeidsmoraal is de plicht om te werken. Die plicht vindt zijn praktiese rechtvaardiging erin, dat de individuele arbeidskracht onmisbaar is voor instandhouding en inrichting van het leven. Inmiddels is althans in onze Westeuropese situatie alles grondig gewijzigd; daarover wil ik het hier hebben, en niet over toestanden in de andere delen van de wereld.
Zolang er door allerlei ekonomiese omstandigheden volop werk te verrichten was, werd het morele probleem van werken of niet-werken niet zichtbaar. Overal konden en moesten mensen, vooral voor het vuile werk, worden aangeworven (gastarbeiders).

Nu de hoeveelheid werk vermindert, er regelmatig ontslagen vallen en werkenden moeten "afvloeien", lijkt de bevolking in tweeën te worden verdeeld: in werkenden en werklozen, met het bijbehorend probleem: hoe komen de werklozen weer "aan de slag" ? Zo ligt de zaak echter niet: de twee kategorieën, waarin de bevolking nu werkelijk blijkt te zijn ingedeeld, zijn: die van degenen, die *moeten* werken en die van degenen, die *niet mogen* werken.

Binnen de eerste kategorie van de verplicht-werkenden bevindt zich dan de probleemgroep van degenen, die moeten en willen werken, maar geen werk vinden: de "werklozen". Allerlei middelen worden te baat genomen om deze (groeiende) groep te verkleinen. Het eerste middel is: zoveel mogelijk overbrengen naar de tweede kategorie van degenen, die niet mogen werken. Dit betreft arbeidsongeschikten, vervroegd-gepensioneerden, "illegale" gastarbeiders, en (nog) niet-erkende vluchtelingen. Het tweede middel is: de hoeveelheid werk anders verdelen door middel van kortere werktijden - een zo kostbaar middel, dat er weinig gebruik van wordt gemaakt. Een derde middel is: het tegengaan van automatisering en het daarmee behouden van arbeidsplaatsen. Een vierde middel is het verbieden van vrijwillig en onbetaald werk om arbeidsplaatsen voor wel-betaalden te behouden of te scheppen.

Het streven van zowel overheidswege als van vakbondszijde is om de eerste kategorie volledig gevuld te krijgen: "volledige werkgelegenheid" heet dit. Dit streven hangt samen met het "axioma" van de noodzakelijke ekonomiese groei. Bovendien is er een algemene opninie dat iedereen er slechter aan toe is, wanneer hij/zij tot de eerste kategorie van de verplicht werkenden behoort en geen werk heeft, dan wanneer hij/zij in de tweede kategorie van de verplicht niet-werkenden is geplaatst. Als er geen alibi is verschaft van hoger hand om werkloos te zijn, wordt het werkloos zijn over het algemeen als negatief ervaren. Verwonderlijk daarbij is dat het dan altijd om "werk" zonder meer gaat, ongeacht het nut ervan of het genoegen erin - terwijl men zich zou kunnen voorstellen, dat iemand liever geen dan vuil, zinloos, ellendig werk verricht. Dit is meestal niet het geval. Daarvoor zijn dan ook diverse oorzaken aan te voeren, die inderdaad weer samenhangen met de (nu verouderde) traditionele moraal.

Gepensioneerd zijn of invalide verklaard zijn is een definitieve en onoverkomelijke zaak; daarentegen is werkloosheid een op te heffen situatie, waarvan verondersteld wordt dat deze zo spoedig mogelijk eindigt.

Juist omdat men zich er niet bij neer mag leggen, blijft men met de onhoudbaarheid ervan gekonfronteerd. Bovendien zijn er nog een aantal andere als negatief ervaren faktoren ten aanzien van de huidige vorm van werkloosheid: men ervaart zich als werkloze duidelijk als minder waard ten opzichte van de werkenden "omdat men niet aan de bak komt": bij sollicitaties zijn anderen kennelijk beter; men ervaart zijn vooropleiding als zinloos, omdat er niets mee te doen valt; men schaamt zich tegenover degenen, die wel kunnen of mogen werken; door het gebrek aan verplichte arbeidstijden mist men een vast levensritme; door het missen van werk verliest men de sociale kontakten, die merendeels met het werk samenhangen; men mist een (weliswaar niet altijd reële) mogelijkheid om kreatief te zijn binnen de arbeidssituatie en tenslotte is er ook nog de praktiese omstandigheid, dat men in het algemeen een lager inkomen heeft dan de werkende.

Uit deze oorzaken kan één ding heel duidelijk blijken: de status van de werkloosheid in onze maatschappij leidt tot deze psychiese deformaties;

men is bovendien des te meer onthand in een werkloze situatie, omdat de opleidingen in het algemeen slechts gericht zijn op het later uitoefenen van een beroep en niet op het zinvol besteden van zijn of haar (vrije) tijd. Ook blijkt, dat er een principieel onhoudbare tegenstelling in onze maatschappij is geschapen tussen werk, dat betaald wordt en onbetaald vrijwilligerswerk. Ook al is feitelijk de inhoud van het wel of niet betaalde werk in een aantal gevallen volkomen gelijk, dan nog is de status totaal verschillend. De situatie is des te absurder, als men bedenkt, dat de maatschappij voor een deel drijft op vrijwillig werk, "schaduwwerk" zoals Illich dat noemt (het werk van huisvrouwen en moeders is een voor de hand liggend voorbeeld).

ARBEIDSDIENST

Wie werkelijk rekening wil houden met onze huidige maatschappelijke situatie, zal inzien, dat het nu niet meer past om van arbeidsplicht te spreken, hoe ook van een morele saus voorzien ("arbeid adelt", "rust roest", "wie niet werkt zal niet eten", etc.). Deze voorbije moraal moet definitief afgeschaft worden om drie doorslaggevende redenen: (1) er is eenvoudigweg niet zoveel arbeid meer nodig, dat iedereen moet meedoen (de kunstmatige scheiding in de twee kategorieën houdt schijnbaar die noodzaak in stand door de eerste kategorie zo mogelijk volledig gevuld te houden); (2) veel arbeid kan beter niet gedaan worden, omdat het slechts gaat om winstbejag en nutteloze produktie (farmaceutiese, kosmetiese en oorlogsindustrie geven hiervan tal van voorbeelden); (3) veel werkelijke arbeid valt helemaal niet onder de arbeidsplicht van de traditionele moraal, omdat het alleen maar "vrijwilligerswerk" betreft.
Als men dan let op de geringe hoeveelheid werkelijk zinvol betaald werk en de grote hoeveelheid zinvol vrijwillig werk, dan moet het duidelijk zijn, dat het eenvoudigweg absurd is om nu nog van het invoeren van "arbeidsdienst" te spreken. Afgezien van de nodige vergroting van de staatsmacht bij het invoeren van arbeidsdienst voor iedereen, en de ontoelaatbare ingreep in ieders persoonlijk leven, en ook afgezien van akelige associaties uit de bezettingstijd met "Koenraad van de arbeidsdienst", is zelfs het nut met die algemene arbeidsdienst verdwenen en is elke motivering ervan onhoudbaar !
In plaats van zo nog in het wilde weg van 'arbeidsplicht' te spreken, is het alleen nog mogelijk om een norm van kreativiteit en zelfontplooiing aan te leggen. In één klein opzicht evenwel hebben de voorstanders van die arbeidsdienst toch nog gelijk: in elke maatschappij, ook in de onze, is er een (nu steeds kleiner wordende) hoeveelheid noodzakelijk, maar onaangenaam werk. Deze arbeid, bijv. schoonmaakwerkzaamheden, zou tussen iedereen moeten worden verdeeld en verplicht verricht door wie er toe in staat is - misschien voor een paar uur in de week. Behalve ten aanzien van dat kleine beetje verplicht rotwerk, *zou iedereen vrij moeten zijn om zich te ontplooien op de meest passende manier* - of dat nu is in traditioneel werk of anderszins. In dit verband kan het in vroeger tijden wel gestelde ideaal van het "recht op luiheid" worden genoemd; dit ideaal van luiheid werd steeds afgewezen, omdat het allerwege gezien werd als een zich onttrekken aan verplichtingen. Maar die verplichtingen zijn er nu nauwelijks meer; bovendien werd vanouds vaak diegene lui genoemd, die een bepaald soort werk niet wilde doen, terwijl die "luiaard" misschien heel wat kreatiever was dan degenen die volgens de officiële norm werkte. Nú klinkt voor velen "recht op luiheid" uiterst cynies voor al diegenen uit de tweede kategorie, die niet mogen werken, oftewel verplicht 'lui' zijn.
Daarom is het van het grootste belang

begrippen als arbeid en luiheid te herzien en zodoende een nieuwe moraal te propageren, die is gericht op *kreativiteit in de ruimste zin.* Om zo'n nieuwe moraal uitvoerbaar te maken, moet minstens aan twee voorwaarden worden voldaan, die tegelijk een mentaliteitsverandering inhouden: (1) Alle maatschappelijk nutteloze slechts omwille van winst verrichte arbeid wordt afgeschaft. Gevolg is, dat bijna alleen die arbeid overblijft, die als zinvol wordt ervaren. (2) Iedereen krijgt een gegarandeerd basisinkomen, los van enige vorm van arbeid. Zinvolle arbeid behoeft geen loon-prikkel (dit blijkt nu al bij het onbetaalde vrijwilligerswerk). Ik wil hierbij graag opnieuw verwijzen naar de ideeën van Kropotkin, die pleitte voor een ontkoppeling van arbeid en konsumptiemogelijkheid - principieel gezien is er geen enkel noodzakelijk verband aan te geven, waarom inkomen en dus konsumptiemogelijkheid met (een bepaalde vorm van) arbeid zou samenhangen. Er zijn andere (of waarschijnlijk geen) argumenten aan te voeren voor ongelijkheid van inkomens zelfs nu is er al in de praktijk veel ontkoppeling (bijv. bij allen, die van een uitkering leven - ook al wordt dit meestal als noodzakelijk kwaad ervaren).

De overgang naar een nieuwe situatie vereist geen gewelddadige omwenteling of autoritair ingrijpen van bovenaf, maar een andere mentaliteit en geleidelijkheid van handelen. Langzamerhand zouden alle openbare diensten van welke aard ook gratis dienen te worden: men kan dan zijn meerdere inkomen, dat men eventueel heeft, niet meer gebruiken. Dan zouden alle scheidingen, die nu nog bestaan tussen betaalde en vrijwillige arbeid, moeten worden opgeheven.

Bij het invoeren van die nieuwe situatie doen zich grote problemen voor, waarvan ik er hier drie wil noemen: (1) Een politiek probleem: het invoeren vereist macht en vergroot de staatsmacht, terwijl deze juist verkleind en vernietigd moet worden. (2) Een psychologies probleem: bij nivellering verdwijnt veel welvaart voor hogere inkomens en voor de maatschappij als geheel - wil men dit terwille van andere idealen ? Is men niet zozeer beïnvloed en bepaald door de huidige kapitalistiese maatschappij, dat dit voor de tegenwoordige generatie onmogelijk is ? Zal men niet zich blijven afmeten aan eventuele andere welvarende landen, zoals dit tegenwoordig in Oost-Europa plaats vindt ? (3) Een ekonomies probleem: is het land zo rijk aan hulpbronnen en aan technische middelen, dat het basisinkomen gegarandeerd kan worden ? Moet er niet in het buitenland winst worden gemaakt ?

Hierbij is nog één punt van het grootste belang, nl. de betekenis van de techniek. Sinds de grootscheepse invoering van de techniek is allerlei mogelijk geworden, maar is vooral allerlei overbodig geworden. Daarom ligt hier een toekomst perspektief. Techniek vervangt arbeid en kan dat op nog veel groter schaal doen, als de traditionele moraal van werk en werkloosheid verdwijnt.

NOGMAALS: HEDENDAAGS ANARCHISME IN SPANJE

In het artikel van Rudolf de Jong over het hedendaagse anarchisme in Spanje (De As 50/51/52) zijn enkele regels op pag. 40 - rechterkolom bovenaan - weggevallen. Er had moeten staan: "Een ander, Cambio-16 (cambio is verandering), is een blad van de establishment en de regeringspartij geworden. Het kommunistiese partijblad Mundo Obrero dat als dagblad ging verschijnen, is weer teruggevallen tot een vrij oninteressant familieweekblad".

GRONDRECHTEN EN ANARCHISME

Thom Holterman

Anarchisten wijzen 'het recht' af, zo meent men zeker te weten. Want eist Bakoenin niet de afschaffing van wat histories recht heet, en wat de politieke noodzakelijkheid van de staat wordt genoemd ? Ja, maar dat doet hij wel in naam van ieder volk en ieder individu, dat het volledige recht zal hebben op een volstrekt onafhankelijk van de staat beschikken over zijn vrijheid. Dit recht zal alleen begrensd zijn door het gelijke recht van anderen (zie Bakoenin's vierde rede voor een kongres van de Vredesliga te Bern in 1868). Bakoenin zweert dus een bepaald soort recht af en eist een ander recht op ? Of is het recht dat hij opeist de vervulling van elementen van bestaand recht ten aanzien van allen, wat tot dan toe alleen voor beperkte groepen gelding had ? Het laatste ligt in de rede.

Hoewel het gebruikelijk is om te beweren dat met anarchisme alle recht, en dus ook alle grondrechten worden afgezworen, moet gesteld worden dat deze zienswijze niet houdbaar is. Men hoeft maar verschillende teksten van de "profeet van het anarchisme", de 19de eeuwse revolutionair M. Bakoenin te raadplegen, en men kan zelfs een katalogus aan individuele rechten opstellen, te verwezenlijken in een politieke organisatie (zie diens *Revolutionäre Kathechismus,* onderdeel van zijn *Prinzipien und Organisation der internationalen revolutionären Gesellschaft;* 1866). Hij formuleert daarin een aantal *klassieke* grondrechten, die ook in de geldende Nederlandse grondwet zijn te vinden, zoals "Vrijheid van meningsuiting". Dergelijke rechten zijn bedoeld om een barrière op te werpen tegen overheidsingrijpen. Het handelen van de staat wordt hier onder het recht gebracht op grond waarvan in deze sfeer gesproken wordt over rechtsstaat. Bakoening had mede oog voor *sociale* grondrechten, en die zijn niet in de huidige Nederlandse grondwet aan te treffen. (Bedoeling is ze wel in de nieuwe grondwet op te nemen).

Sociale grondrechten beögen een materiële basis te verschaffen voor de ontplooiing van mensen. Het gaat dan om het recht op scholing, op voldoende bestaansmiddelen, etc. In dit verband spreken we ook over het "materieel substraat" dat voorhanden moet zijn willen klassieke, dwz formele grondrechten kunnen werken. Als je niet geleerd hebt te schrijven, als er geen pen en inkt is (materieel substraat), hoe zou je dan van je recht op vrijheid van meningsuiting (klassiek grondrecht) schrijvend gebruik kunnen maken ? Bakoenin heeft deze relatie doorzien. Bij punt 10 onder B van zijn *Revolutionaire Katechismus* formuleert hij dan ook, dat zodra menselijke wezens op aarde komen, zij gelijke middelen moeten vinden voor hun ontwikkeling tot zelfstandige volwassenen, wat een sociaal grondrecht mag heten. Klassieke grondrechten bedt Bakoenin zo in een 'materieel substraat' in. Ik wil nu aandacht vragen voor een aan het voorgaande te ontlenen optiek. Namelijk dat het niet vanzelfsprekend is dat vanuit anarchisme een volstrekte afwijzing plaatsvindt van de kategorie 'grondrechten' (klassieke zowel als sociale).

In de loop van vele eeuwen heeft men op verschillende wijzen het hebben van 'rechten' trachten te funderen (als onvervreemdbare natuurrechten bijv.). Zelfs als men het woord 'rechten' niet wil gebruiken, blijkt dat - en zekere anarchisten deden dat - die rechten toch als *eisen* worden gesteld. Bijvoorbeeld de eis om de vrijheid te hebben

je eigen leven te leiden. Die vrijheid wordt dan vaak onderworpen gezien aan de beperking een zelfde vrijheidseis van anderen te respekteren, zoals ook Bakoenin erkent. De vrijheidseis kan uitgebreid worden tot de dieren, op grond waarvan 'rechten der dieren' geldend behoren te worden gemaakt. Waar we spreken over het hebben van 'rechten' moeten we er op bedacht zijn, dat daarmee een nauwe verwantschap met eigendom bestaat. Men 'heeft' rechten. Het zijn 'onze' rechten. De eis omtrent invoering van arbeiderszelfbestuur stellen, is evenzeer een beroep doen op het recht van de arbeiders, hún recht, op eigen beheer van de arbeidsplaats.
De eigendomskern is bij Bakoenin ondermeer aan te treffen waar hij in de *Revolutionaire Katechismus* een recht op verdediging invoert: de maatschappij zal niet roerloos blijven zitten als boosaardige personen inbreuken forceren op wat in de anarchistiese samenleving aan 'rechten' is gerealiseerd (verg. punt 9 onder H ten 6e, 9e, 11e en 12e).
Ten tweede dient men te beseffen dat rechten andere rechten kunnen uitlokken. De rechten van ouders, van onderwijzers naast die van rechten van kinderen. Denk aan het recht van een minderjarige om zelf de hulp in te roepen van een JAC. Ouders stellen daartegen over het recht om te weten waar hun kind verblijft, of het recht op bescherming van het kind zijn identiteit. Op grond van dit laatste wordt vaak een eigen ('bijzondere') school gesticht. Het kind claimt het recht op weten, op ontdekking, op grond waarvan het ook de keus van de ouders zal moeten kunnen afwijzen. In dit perspektief gezien is het verstandig zo weinig mogelijk in termen van formele rechten te formuleren. Dit is iets anders dan afzweren van grondrechten. Naast de klassieke grondrechten moet juist zorg worden gedragen dat het 'materieel substraat' (de materiële dingen, de middelen) in zo ruim mogelijke mate (gratis) voorhanden is (zal zijn). Een ieder kan dan, wat hij tot zijn rechten rekent, zo onbelemmerd mogelijk realiseren.

TEGEN RECHTEN ?

Het denken over (grond-) rechten is verschenen toen een centrale tegenstelling zichtbaar werd tussen individu en staat. Het gaat om rechten die de staatsmacht afpalen. Te spreken is over een schild- of beschermingsfunktie van klassieke grondrechten. Ze dienen in die zin ook de zelfbepaling van mensen een zo groot mogelijk bereik te geven. Op grond van die overweging is aan klassieke grondrechten eveneens een ontplooiingsfunktie te ontlenen.
De voornoemde staat verzekert ook de rechten van individuen ten opzichte van elkaar. In dat geval wordt gesproken van een zwaardfunktie van klassieke grondrechten. De twee verschillende funkties kunnen in een rivaliserende verhouding komen te staan. En dat zijn ze dus inmiddels! 'Rechten' riepen in de zwaardfunktie de dominantie van de staat op, waarmee de waarde van grondrechten met betrekking tot de bescherm- en ontplooiingsfunktie werd gedevalueerd. Zo kent het Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden een "ieder het recht op vrijheid van meningsuiting" toe (art. 10 lid 1).
In het tweede lid van het betreffende artikel volgt de formulering van een inbraakklausule: onder meer ter bescherming van de openbare orde kunnen er bij wet inbreuken op worden gemaakt. Waar dit op uit kan lopen hebben we op een Oranjedag dit jaar in Breda kunnen zien. Om de openbare orde te beschermen werden buitenwettelijke middelen toegepast. De rechtsstaat werd verdedigd door uit de rechtsstaat te treden. Is het aanbrengen van inbraakklausules nu kenmer-

kend voor het burgerlijke recht ? Wellicht geven zij weer dat niemand rechten kan uitoefenen in absolute zin. Wat Bakoenin aangeeft, waar hij het recht formuleert van een ieder en iedere associatie, provincie en natie om uit een bond te treden. Hij verbindt daaraan het uitdrukkelijke beding, dat het zich afscheidende deel geen verhouding mag aangaan met een buitenlandse macht, die vrijheid en onafhankelijkheid van de verlaten staat (!) bedreigt. Dus een relativerend beding op een absoluut recht. En dan vraag ik me nog maar niet af wat er gebeurt, of dient te gebeuren, als de bond-verlater wèl een verhouding met een buitenlandse macht aangaat.
Hoe dan ook, dit wijst in de richting van het vooronderstelde bestaan van institutionele vormen van waaruit is te reageren. Van een zelfde vooronderstelde bestaan van reaktiemogelijkheden is sprake als Bakoenin opmerkt dat verworvenheden verdedigd zullen worden. Hieraan is tevens te ontlenen dat een anarchistiese 'staat' eveneens mensenrechten zal (hebben te) garanderen (verg. daarover ook wat ik in *De AS* 46 schreef).
Moet naar aanleiding van de in het voorgaande gesignaleerde moeilijkheden toch maar niet besloten worden tot verwerping van alle (grond-) rechten ? Een hedendaags Amerikaans anarchist, L. Mazor, doet dat wel in een bijdrage getiteld *Against rights* (Tegen rechten; een bijdrage voor een seminaar over anarchisme en recht; Rotterdam 1979). Ik ben geneigd een voorzichtiger oordeel uit te spreken. Natuurlijk is uitsluitend met grondrechten in de hand de samenleving niet te beveiligen tegen alle antirechtsstatelijke elementen, laat staan in een klap fundamenteel te wijzigen. Maar grondrechten verplichten wel. Ze gelden voor iedereen, en naar mate er meer mensen gebruik van maken zijn ze effektiever uit te dagen. De vrijheidsopvatting die bijvoorbeeld in een bepaalde kulturele laag van een bevolking opgeld doet, zal zich dan makkelijker door kunnen zetten ook naar andere lagen van de bevolking. Zo kan een grondrecht als vrijheid van vereniging dat de bourgeoisie zichzelf toeschreef, ingezet worden om de verenigingsvrijheid ook voor arbeiders te bewerkstelligen (wat effektief gebeurde in het opheffen van het 'koalitieverbod').
Een Duits jurist, G. Radbruch, wees rond de laatste eeuwwisseling reeds op dit effekt. En een oude filosoof sprak - wat dit soort effekten betreft - over 'de list van de idee'. Iemand die zich ten behoeve van zijn eigen belang op een idee beroept, zal zich genoodzaakt zien die idee ook te verwezenlijken. Deze 'logika' vinden we toegepast bijv. door H.S. Salt in diens *De rechten der dieren* (uit 1895 !), waar deze betoogt: "Als er werkelijk sprake van rechten is (. .), kunnen zij niet op den duur de mens toegewezen en de dieren onthouden worden, daar in beide gevallen hetzelfde begrip van rechtvaardigheid en medelijden van toepassing is".
Om het voorgaande ten behoeve van een anarchistiese opvatting over grondrechten samen te vatten, meen ik dat er naar twee kanten is te werken: (a) de pretenties van de (rechtsstatelijke) grondrechten dienen te worden uitgedaagd, d.w.z. de hardheid dient blijvend getoetst te worden; (b) geijverd dient te worden voor het materieel gestalte geven van sociale grondrechten.
De reden dat de rechtsstaat een illusie blijft, ligt bovenal in het feit dat deze tot nu toe aangesloten bleef op een kapitalistiese struktuur van produceren. Daaraan worden nog steeds zijn doelstellingen ontleend. Om die reden zal ook een lange weg dienen te worden afgelegd om sociale grondrechten, in termen van een materieel substraat, gerealiseerd te krijgen.
Bij het uitdagen van de pretenties van de rechtsstaat, zal men gekonfronteerd worden met het feit dat grondrechten

blijken te dienen als formele afschermingsrechten. Een autokraties en autoritair staatsbestel schermt zich mede tegen kritiek af door te wijzen op het bestaan van grondrechten, en door dat bestaan eenzijdig te duiden. Laat daar geen misverstand over bestaan. Daarenboven druist het verzorgen van het materiële substraat, dé grondslag voor de effektiviteit van klassieke grondrechten, in tegen de ekonomiese belangen van hen, die de kapitalistiese produktiewijze gezekerd willen zien. Wanneer, bij het breken van de weerstand tegen maatschappelijk verandering, in dit kader mede het thema van de klassieke en sociale grondrechten in stelling kan worden gebracht, dan mag men dit niet onbenut laten. De verwachtingen mogen echter niet hoog gespannen zijn. Maar waar mag dat wel als men aktiviteiten in hun enkelvoud zou bezien ?

DE FANTASIE AAN DE MACHT

Wolfgang Schirmacher

De filosofen doen er het zwijgen toe. Volledig onderscheiden van de studentenbeweging van het eind van de jaren zestig zijn er nu geen theoretici van het nieuwe jeugdgeweld. Welke theoretiese rechtvaardiging hebben trouwens molotowcocktails, breekijzers en straatstenen nodig ? De daardoor uitgedrukte woede is konkreet. Daarom ziet geen nieuwe Herbert Marcuse in de krakers de avantgarde op weg naar de bevrijde maatschappij, geen nieuwe Rudi Dutschke propageert met luide stem de lange mars door de instituties. De belangrijkste nu levende Westduitse filosoof, Jürgen Habermas, neemt daarvoor in de plaats prijzen in ontvangst en prutst in Starnberg aan een materialistiese geschiedenis van de mensheid - hij is niet eens bereid te helpen sussen.

Op straat demonstreert ook niet een "buitenparlementaire oppositie", maar het snel aangroeiende deel van een generatie, die met geen enkele maatschappij iets te maken wil hebben. Deze jonge mensen wensen volledig ongemoeid gelaten te worden door politie en rechtbank, door eigendom en uitbuiting, door ekonomiese groei en atoomcentrales. De jongeren willen de aarde bewonen en niet genadeloos leegroven uit naam van humaniteit en vooruitgang. Zonder een radikale breuk met de maatschappij en diens prestatie-

normen schijnt het echter onmogelijk alleen maar voor het ogenblik te leven, en onder al het beton het "strand" terug te vinden, de fantasie alleen aan de macht te helpen.

Hier ligt het beslissend verschil met de protestbeweging uit 1968. De "kritiese theorie" van toen bleef ondanks alle scherpte toch binnen het kader van de traditie. Daarover viel te praten. Maar daarmee is het nu uit. Tot de "Doeniks" - bijeenkomst was net nog de Franse filosoof Michel Foucault toegelaten. Zijn denken, dat historiese konventies doorbreekt wordt wel nauwelijks begrepen, maar net als de antipsychiatrie van de "Anti-Oedipus" van Deleuze en Guattari als verwant aangevoeld. Vriendelijk geduld worden ook anachronistiese humanisten zoals de bekeerde wetenschapsaanhanger Robert Jungk en "engelen" zoals de veel geleden hebbende Heinz Brandt. Deze theoretici hebben niets te bieden, evenmin als de vorig jaar gestorven Erich Fromm. Bij akties van het jeugdgeweld is geen plaats voor filosofen. Hier en nu wordt verzet gepleegd - wat moeten we dan met nadenken over algemene zaken en met het zoeken naar waarheid ?

Hebben deze zo provocerend theorieloze jongeren gelijk ? De vernietiging van de aarde door het planmatige en berekenende denken is niet meer te ontkennen. De menselijke wereld verrot zienderogen. Wat ons wordt aangeboden als wetenschappelijk-techniese oplossing van het probleem, verslechtert eerder de kwaal. Een voortgaande ontmenselijking is het kenmerk van een civilisatie, die zich als een kankergezwel over de planeet uitzaait. De wereld van alledag is een mengsel van geweld in het gewone, verloochening in het eigene en bedrog in de ontmoeting. In angst en discipline, kompromis en berouw worden wij ouder op weg naar onze verdrongen dood. Theoretici, die het fundament voor deze wereld legden, deugen nergens voor. Zelfs de meest kritiese van hen wilden alleen nog maar een betere wereld en niet volledig andere - Karl Marx geldt nu ook als de filosoof van het "reële socialisme".

Waarvoor dient filosofie nog ? Laten we het huidige jeugdgeweld radikaal genoeg overdenken en ons realiseren: filosoferen begint - zoals 2500 jaar geleden Plato zei - met de verwondering. Dan leren we ons te verwonderen over situaties, die voor ons onverdiend vanzelfsprekend zijn geworden.

Het *verwondert* me, hoe vreedzaam het in de huidige wereld toegaat . . . Waarom rooft niet degene, die niets heeft, het nodige geld van degene, die het bezit ?

Het *verwondert* me, hoe fatalisties 500 miljoen mensen honger lijden, hoewel die intussen toch ook weten, dat hun honger kunstmatig wordt veroorzaakt. De rijken vreten de armen letterlijk op. Waarom pakken de 50 miljoen mensen, die elk jaar verhongeren, niet vantevoren een van de volgegeten anderen ?

Het *verbaast* me, dat in deze niet verklaarde wereld-burgeroorlog de opstandige jongeren in Zwitserland en West-Duitsland zichzelf als slachtoffer beschouwen, terwijl ze net zulke gewetenloze profiteurs zijn van de uitbuiting van de derde en vierde wereld als de gevestigde maatschappij. Uit de strop voor de werkelijk armen is hun sociale net geknoopt. Iedereen die in de industrielanden leeft, of hij werkt of niet, behoort tot de moordenaars. De alternatieve scene is in het beste geval een speciale moordenaarsklasse. Maar is hun huichelarij niet erger, dan de neutrale aanpassing, waarmee anderen "brood voor de wereld" schenken !

ANDERS DENKEN

De alternatieve jongeren onttrekken zich niet aan de maatschappij, zoals ze in hun verblinding denken, maar aan de maatschappijveranderaars. En: het jeugdgeweld is niet alleen in de geweld-

dadigheid verbonden met de gehate tegenstander. De weigerhouding is het negatief van de leugenachtige dromen van hun schoonschijnende omgeving. Scholieren maken er een eind aan, omdat hun prestaties onvoldoende zijn voor de mediese studie. Jeugdige werklozen schieten zichzelf dood met heroine, omdat ze geen beroepskansen hebben. Nutteloos voelen ze zich dan, als menselijk afval.

Alsof zulke toekomst perspektieven het werkelijk waard waren er ook maar een traan om te laten ! Schaamt niemand van deze verzorgingsmentaliteit zich niet voor dit karrièredenken ? Gaat het dàn bij één van deze slachtoffers om het naakte bestaan ? Zijn ze niet gewoon te laf, om zich los te maken van de opgelegde illusies en hun eigen weg te zoeken. Is dan de kleine middenstander een alternatief ? Moet men de kans benutten voor een privéuitweg ? Of moeten de partijen worden geïnfiltreerd, burgerinitiatieven gesteund ? Zo'n prakties egoïsme van ons verzadigden is even gemeen als de demonstratieve Weltschmerz van de weglopers. Men neemt genoegen met het konkrete probleem voor de eigen huisdeur en weigert de verantwoordelijkheid voor de gehele mensheid. Maar de hersenen van wie genoeg te eten krijgt en hun harten, die de moed nog niet hebben opgegeven, worden voor veel meer gebruikt. Voor eeuwen is geen mens zonder werk. De verwaarloosde aarde heeft dringend beheerders nodig. Het zal niet mogelijk zijn over te stappen naar een maatschappij van vrije tijd, maar noodzakelijk zijn in te stappen in een wereld, waarvoor wij bestaan, en die niet niet voor ons bestaat. De fantasie aan de macht, maar zeker niet alleen in dagdromen !

Het zal moeilijk zijn om levenstechnieken te ontwikkelen, die passen bij de politiek en ekonomies aangeduide situaties, waarvan wij nog geen begrip hebben wat hun gedifferentieerdheid betreft. Maar wat overeengekomen is, moet verlaten worden, gevestigde definities moeten worden verworpen, als het resultaat daarvan verhongerende mensen was. Een wetenschap en techniek, die onze aarde vernietigt, kan nooit op *kleine schaal* wèl deugen. Juist hun resultaten brengen ons om. In plaats van tot kompromissen bereid te zijn, moet men ons intolerant vinden. Er zijn geen objektieve gronden voor een vermoorde wereld en verrotte maatschappijen. De stervenspijnen, die door helderziende kritici van de mensheid als diagnose worden gesteld, zijn in werkelijkheid geboorteweeën. Geboren wordt de voor de wereld verantwoordelijke mens met zijn gelukkende techniek. Maar zoals bij elke geboorte is het stervensrisiko voorhanden.

Wij mensen moeten een eind maken aan een wereldbeschouwing, die al meer dan 2000 jaar in het westen heerst. Die wereldbeschouwing is ons intussen zo vertrouwd geworden, dat we het opgeven daarvan gelijkstellen aan een opgeven van elke vorm van denken. Maar noch zijn de wetten van de logika onveranderlijk, noch is ons zelfverzekerde gevoel gerechtvaardigd, dat wij de heersers der aarde zouden zijn.

De filosofen zijn niet te kort geschoten. Ze leren het *ANDERS DENKEN* en daarbij is niets nieuws te ontdekken, geen sensatie te verwachten. De enorme inspanning bestaat in het gedwongen zijn tegen ons zelf in te denken. Wat vanzelfsprekend is, moet fout zijn. Ons normale doen en weten, de gangbare manier van ons optreden als mens en wetenschapper wordt beoordeeld door de steeds hopelozer wordende toestand van de wereld.

Het handelen houdt geen stand tegenover het anders denken. Getraind wordt in de denkverandering het andere gedrag, de betere levenstechniek. Alternatief of ekologies leven is niet voldoende, als de denkwijze, de logika van ons doen onveranderd is gebleven. De voorrang van de ekologiese visie

is even ongerechtvaardigd als de gewone ekonomiese. Een misser is het ook om nu naar een andere voorrang te zoeken. Neen, het hiërarchiese denken is zonder meer ondeugdelijk, en zolang we daaraan vasthouden en ook aan onze denkgewoonten, kan onze wereld nooit zakelijk worden begrepen. Dat wil zeggen: wij kunnen niet in harmonie met onze omgeving leven - wij sterven als mensheid terecht.
De anders-denkers, en derhalve de ware theoretici van onze tijd, zijn in meerderheid beïnvloed door het levenswerk van Martin Heidegger, de filosoof uit Freiburg, en wel door diens radikale kritiek op de tot nu toe gangbare denkwijze, op de metafysika. Want alleen wanneer we weten, waar ons alledaagse denken vandaan komt, kunnen we erbovenuit komen. De schijnrevolutie en talmi-protesten, waarin (helaas) zoveel echt engagement en terechte woede opgaan, zijn dan gemakkelijker te ontmaskeren.
Het is niet te verwachten, dat protesterende jongeren in plaats van huizen te kraken nu Heidegger gaan lezen. Dat is ook geen alternatief. Maar wel moet geëist worden, dat de opstandigen zich zelf serieus nemen. Het is te gemakkelijk op te gaan in de aktie; het is veel moeilijker een anders denken-handelen te trainen. Maar pas zó kan blind jeugdgeweld tot inzichtsvolle beheerstheid worden, die noodzakelijk is voor een even harde strijd terwille van het geheel. Leefrecht op aarde is ondeelbaar. (Uit: Cult 1-1981).

NAWOORD VERTALER

In dit artikel wordt verwezen naar de filosoof Heidegger. Deze enkele jaren geleden overleden Duitse filosoof heeft veel aandacht besteed aan het vraagstuk van de techniek. Hij stelde oa dat techniek een macht op zichzelf is, die niet zonder meer door mensen kan worden gebruikt als een gemakkelijk hanteerbaar instrument. Techniek als macht kan ons vernietigen, we moeten ermeer leren leven zonder de illusie, dat techniek door ons kan worden beheerst. Daarom is nodig: bezinning op wat de mens kan en is, bezinning op de plaats van de mens in het wereldgeheel en bezinning op het wezen van de techniek.
Voor geïnteresseerden in deze problematiek verwijs ik naar het boek van Schirmacher: Ereignis Technik (Hamburg 1980). (WvD)

ABONNEMENT 1982

De voortdurende stijging van de produktie- en verzendkosten dwingt ons om de prijs van een jaarabonnement met ingang van 1982 te verhogen tot f 19,50. De As zal dan ieder kwartaal verschijnen: twee keer per jaar als dubbelnummer en twee keer in enkelvoudige aflevering (zes nummers per jaar). De prijs van losse exemplaren (exklusief portokosten) is vastgesteld op f 3,90, van een dubbelnummer op f 5,90. Aan het eind van dit jaar ontvangen de abonnees een acceptgirokaart voor 1982, die tevens gebruikt kan worden om een extra bijdrage over te maken. We vragen onze lezers met klem om het abonnementsgeld plus eventuele donatie direkt na ontvangst van de acceptgirokaart te betalen. En: nieuwe abonnees zijn welkom !

HET BANKROET VAN DE BURGERLIJKE EKONOMIE

Anton Constandse

De atlantiese ekonomie verkeert in een diepe depressie, maar de vertegenwoordigers van de westerse civilisatie gedragen zich als kultuurloze propagandisten, uiteraard van het systeem dat zo ernstig wordt getroffen. Als men spreekt van wetenschap kan deze term onmogelijk gelden voor de ekonomie, die wordt onderwezen op middelbare en hogere scholen, en op universiteiten. Enig opzien heeft het gebaard dat de ekonoom professor Heertje in De Volkskrant van 15 september de staf heeft gebroken over het hoger onderwijs. Hij verweet aan een aantal professoren en wetenschappelijke medewerkers dat ze onbekwaam waren, parasiteerden op de staatskas en dat de kennis van de studenten steeds geringer werd. Hij weet dit onder andere aan de "demokratisering" van het onderwijs, de medezeggenschap van de studerenden, en aan het bevorderen van lektoren tot professoren.

We zullen nu niet ingaan op het verschijnsel Heertje, de man die zichzelf heeft omgetoverd in een besloten vennootschap, omdat dit wegens de belastingen beter uit komt; de man die kapitalistiese kletskoek verkoopt en dan zegt, dat hij een "socialist" is, althans zou thuishoren in de Partij van de Arbeid; de man die zelf bewijst dat de burgerlijke ekonomie helemaal geen objektieve wetenschap is, maar een instrument van de bestaande maatschappij, zoals de loftuitingen van de rechterzijde ook bewijzen. In De Volkskrant van 19 september heeft professor Elbers geschreven: "Zijn artikel onderstreept nog eens dat ekonomie niet thuis hoort in de rij van natuurwetenschappen en humaniora, die door de fakulteiten beoefend en gedoceerd worden." Waarbij men bij het woord humaniora moet denken aan "geesteswetenschappen". Deze hoogleraar meent dan ook, dat ekonomie, als prakties vak van boekhoudkunde, bankwezen, handelskennis ed. alleen onderwezen behoort te worden op middelbare scholen. "Als bijdrage tot herstel van de ekonomiese toestand in ons land lijkt het daarom nuttig ekonomie als discipline (leer) bij de universiteiten op te heffen, de desbetreffende professoren te ontslaan en de vrijkomende gelden te besteden aan de bevordering van het echte wetenschappelijk onderwijs en onderzoek". Los van zulk een ironiese kritiek zou het inderdaad goed zijn de ekonomie als wetenschap af te schrijven. Ze heeft volkomen gefaald.

Toen de socialistiese filosofie nog los stond van de kapitalistiese belangen heeft ze een krisis-theorie ontwikkeld, die houdbaar was. Met bepaalde tussenpozen veroorzaakt het kapitalisme een dieptepunt van laagkonjunktuur: werkloosheid, zogenaamde overproduktie, faillissementen, politieke reaktie. Want de uitschakeling van een deel der arbeidersklasse maakt deze zeer kwetsbaar; de loonstrijd is beperkt geworden, als men steeds minder werknemers nodig heeft. Dat is het ogenblik, dat de aanval op de loontrekkers suksesrijk kan zijn. De leuzen voor deze aanval zijn dan (ook in de "school" van Heertje !) dat de lonen omlaag moeten, de winsten moeten stijgen, aldus ook de investeringen, terwijl deze laatste dan weer nieuwe werkgelegenheid zouden kweken.

Dat is mythologie gebleken. Als er winsten waren zijn ze met miljarden uitgevoerd naar streken, die de naam hadden gunstiger te zijn voor het winstmaken: de derde wereld, met haar

lage lonen en veel grondstoffen, of naar Noord-Amerika met zijn zeer hoge renten voor geleende kapitalen. Bovendien zijn enorme sommen gebruikt voor verdere automatisering, waardoor er steeds minder arbeiders nodig waren. De raadgevingen van ekonomen, uit de "school van Chicago", onder andere van de beruchte Milton Friedman, de adviseur van diktatoren en van de Britse konservatieven, hadden niets te maken met ekonomiese wetenschappen, maar alles met de meest naakte klassestrijd. Een depressie levert gunstige voorwaarden, om de aanval te openen op loonarbeiders, en op de arbeidsvoorwaarden.

Dit wordt duidelijk met één enkel voorbeeld. De krisis wordt gekenmerkt door zogenaamde "overproduktie", dus door gebrek aan koopkracht. Wordt de koopkracht verminderd, dan neemt de depressie toe. De werkloosheid werkt dan als een sneeuwbal. Zò stom is de bourgeoisie natuurlijk niet, dat ze dit niet weet. In Chili heeft de barbaarse diktatuur van Pinochet tot gevolg had, dat een kwart van de aktieve bevolking werkloos is geworden, en dat de helft van de koopkracht van het proletariaat is verloren gegaan. In de atlantische wereld wordt het liefst vermeden, zulk een methode toe te passen, omdat de termen *demokratie* en *welvaart* gehamerd zijn in de geesten van de massa's, die strijdbereid moeten zijn tegen het zogenaamd "kommunisme", en omdat de werknemers een hoeksteen vormen van de militaire defensie. Maar bij de ondernemers kruipt het bloed, waar het niet gaan kan, hoewel ook bij hen het ongeloof knaagt aan hun vertrouwen in het kapitalisme.

In de achttiende eeuw waren de heersende klassen - adel en geestelijkheid - al ernstig aangetast door gebrek aan vertrouwen en aan geloof, en die atmosfeer begunstigde de Franse revolutie. Er is nu ook sprake van een pessimistiese ondergangsmentaliteit, van een "na ons de zondvloed", juist bij de zogenaamde bourgeoisie, die niet meer in staat is de samenleving te leiden door gebrek aan kultuur, en door haar volkomen afhankelijkheid van het Noordamerikaanse imperium. Zo ontstaat er een tendens van "redde wie zich redden kan", en "neme wat men nemen kan". Daarin past de politiek van iemand als Van Agt, een duidelijke marionet en paljas, met geen andere leuze dan de meest simpele klassestrijd. Maar zoals gezegd: deze moet worden gemaskeerd en begrensd, omdat het thuisfront, aan de vooravond van een mogelijke oorlog, niet te zeer mag worden geschokt.

In het verleden is vaak betoogd, dat de bourgeoisie periodiek werkloosheid moest kweken, om een "reserve-leger" in stand te houden, een reservoir van goedkope arbeidskrachten. Na de "overspanning" op de arbeidsmarkt behoorde dus een periode te volgen van groot aanbod van loondienaren. Maar zo automaties en gedisciplineerd reageren de ondernemers nu ook niet. Hun systeem zelf kweekt de konjunktuur-golven. De konkurrentie, de onderlinge mededinging, is daarbij een belangrijke faktor gebleken, want de zwakkere en kleinere ondernemingen worden aldus opgeslokt door mammoet-bedrijven, niet alleen meer nationaal, maar multinationaal. De konsentratie van ondernemingen en de akkumulatie van kapitalen heeft een ongekende bundeling tot gevolg van produktiviteit, zodat de markt wordt overspoeld, terwijl de koopkracht ten achter blijft. Want de verbruikers zijn als "burgers", als trekkers van inkomens, te zeer beknot. Ze kunnen niet kopen, wat ze zelf hebben geproduceerd. Men kan het in elk boekje over het socialisme lezen.

Hoe massaal wordt echter het verschijnsel als het de derde wereld geldt ! Daar worden, met behulp van het geweld dat een ekonomiese faktor is bij uitnemendheid, grondstoffen gewon-

nen die relatief goedkoop in handen komen van het atlantiese "industriëel-militaire komplex", terwijl de betrokken volken geen koopkracht hebben van betekenis. Aan het wezen van het kapitalisme is sinds een eeuw weinig veranderd. Het echte proletariaat vindt men echter nu in Zuid-Amerika, Afrika en Zuid-Azië, de achtertuinen en achterbuurten van onze eerste wereld. Maar de ekonomie, een kwasi-wetenschap, zou een alternatief voor het kapitalisme moeten bieden, een operatief ingrijpen in het stelsel zelf. Dat mag ze niet en dus propageert ze, wat het stelsel uit zichzelf al voortbrengt: geringere betaling van de arbeid en daling van de koopkracht.

Tegelijk nu verleent de staat, volgens zijn ouderwetse wezen, miljarden aan subsidies aan particuliere bedrijven die in moeilijkheden verkeren. Dat zulke bedragen de werkgelegenheid vermeerderen is uit de praktijk nooit gebleken. De golf van werkloosheid, na vele jaren van staatsuitkeringen, kon alleen aanzwellen; de schandalen zijn ontelbaar wat het gebruik aangaat van de staatsgelden. En men moet dan bedenken dat de werklozenuitkeringen in beginsel worden betaald uit de verzekeringspremies, die zijn opgebracht door alle werknemers tezamen.

Maar de werkgevers hebben zo'n fonds nooit gevormd, en er zijn ook geen regelen voor steunverlening uit de staatskas: deze is hoogst willekeurig. Niemand schijnt zich daaraan te storen. Waarom hebben de ondernemers zich niet kollektief verzekerd tegen de gevolgen van een krisis, zoals de loontrekkers dat moesten doen ? De patroons hebben kennelijk gedacht, dat de staat hun steunfonds was, want hun natuurlijke beschermer. Wat dit aangaat was één nummer van De Volkskrant (van 15 september) symbolies. De Avebe-groep (aardappelmeel) krijgt dit jaar veertien miljoen gulden, in twee porties van zeven miljoen; een spinnerij een miljoen; en de vliegtuigfabriek Fokker (semi-militair) liefst zeventienhonderd miljoen gulden.

Daarbij leest men: "Het aardappel-zetmeel-concern heeft in de eerste helft van dit jaar twee miljoen gulden verlies geleden. Dankzij de overheidsbijdrage van zeven miljoen gulden houdt het bedrijf echter vijf miljoen gulden over. Over de tweede helft van dit jaar kan Avebe weer zeven miljoen gulden overheidssteun tegemoet zien. Dank zij deze injektie van veertien miljoen hoopt het konsern dit jaar dan met een winst van acht miljoen gulden af te sluiten". Een prachtig soort van partikulier kapitalisme, waarin de overheid, met geld van de gemeenschap, voor de winst zorgt. Maar . . . dat is de klassieke rol van de traditionele staat.

DE MILITAIRE PRODUKTIE

In de jaren van de laatste grote ekonomiese depressie, vanaf 1930, hebben de staten zich op de produktie van oorlogstuig geworpen. In vele gevallen ging dat gepaard met een diktatuur, die de voedingsbodem voor zulk een oorlog moest bereiden. Is nu hetzelfde te verwachten ? Men moet het vrezen, ook ten aanzien van de zogenaamde demokratieën. De enige produktiviteit die geen beletselen kent is de fabrikage van oorlogsmateriaal. In ons land ook voor het buitenland, zoals korvetten voor Indonesië en onderzeeërs voor Taiwan. Het is hier niet de plaats te gewagen van de formidabele miljarden, die voor bewapening worden gereserveerd in "onze" westelijke wereld. Maar . . . wat is er gaande ? Hetzelfde als in de jaren vanaf 1930, toen de tweede wereldoorlog werd voorbereid, terwijl dan nu de derde op til is ? In elk geval is het mogelijk, vier soorten oorlog te voeren. Daar zijn de enorme konventionele legers; dan de middelen voor biologiese strijd, zoals ze in Vietnam zijn gebruikt; voorts de instrumenten voor een chemiese oorlog; en tenslotte de raketten

en vliegtuigen voor het werpen van kernbommen, neutronenbommen inbegrepen. Dat wil dus zeggen, dat alles gereed staat: tanks, kanonnen en vliegtuigen; bakteriën; kernwapens. En dezelfde ekonomie, die zorgt voor voedsel en koelkasten, produceert tegen de klippen op, middelen voor moord en verderf. Als het systeem "normaal" funktioneert worden die gebruikt voor een derde wereldoorlog.

Zoekt men de oorzaken van deze konsentratie op oorlog dan ondekt men allereerst een paniese angst van degenen, die het kapitalistiese stelsel dragen en in stand willen houden. In hun brein stellen ze zich voor, dat vreemde en duistere machten hun wereld bedreigen, hoewel de verdervende faktoren voortkomen uit die wereld zelf. Dan zijn ze bevreesd dat eens de grondstoffen zullen ontbreken, waaraan ze - na het gehoopte herstel - behoefte zullen hebben. De Amerikaanse politiek is geheel bepaald door de wens, alle zeeën te beheersen, plus de daaraan grenzende gebieden met bodemschatten, teneinde een ongehinderde stroom van rijkdommen naar het westen te verzekeren. De obsessie van een duivel, die dit proces zou kunnen onderbreken, is zo psychopaties geworden, dat alle krachten, ook de meest verwoestende, moeten worden gemobiliseerd om de bestaande suprematie te behouden. Het welzijn der mensheid als zodanig, zelfs haar voortbestaan, is minder belangrijk dan de oppermacht van het westelijke imperium. En men kan slechts met afgrijzen kennis nemen van de middelen tot vernietiging, die wederzijds zijn uitgedacht om vijanden te verdelgen. Dat heel Europa daaraan zou moeten worden opgeofferd schijnt geen bezwaar op te leveren.

En dit nu is het ontstellende: dit gehele systeem vloekt met het peil van onze civilisatie. Wat men daarop ook kan en moet aanmerken, het kent sociale zorg, gratis onderwijs, minimuminkomsten, een niet geringe mate van persoonlijke vrijheid en strijd voor de rechten van minderheden, verworvenheden, die na de oorlog zijn verkregen en bevochten. De blinde vernietigingsdrang van psychopaten en politieke misdadigers is een aanfluiting van kulturele waarden, die toch bereikt zijn. Kultuur is genezing, is opereren, is een poging om ziektehaarden uit te roeien. Maar we hebben te doen met een kleine minderheid van machtige en geperverteerde groepen, die er een behagen in schijnen te vinden de genocide, de volkerenmoord voor te bereiden onder het mom van defensie.

Wie stopt deze waanzin ? Dat kunnen alleen de volkeren zelf zijn. En hun strijdleuze behoeft thans geen andere te zijn dan: ontwapening. Want ontwapening, met de mogelijkheid van een vredelievend samenleven in een federatie van volkeren, zou de grootste revolutie zijn die nu denkbaar is, en waaruit onvoorzienbare vormen van evolutie zouden kunnen voortvloeien. De offers, die dan gebracht zouden moeten worden, kunnen vruchten dragen voor deze en toekomstige generaties. Want er zou een eind zijn gemaakt aan het blinde woeden van heersende minderheden, terwijl reeds allerlei voorwaarden voor een samenleven in vrede, welzijn en verdraagzaamheid aanwezig zijn. De sanering van de ekonomie zou niets betekenen, als deze de restauratie zou inhouden van een stelsel, dat door innerlijke verdeeldheid zelfmoord pleegt. De bronnen van een vrijheidlievend socialisme kunnen alleen liggen in volkeren, die zichzelf ontwapenen. Dit zou in overeenstemming zijn met een reeds bereikbaar kultuurpeil. En de uitweg uit de depressie kan slechts gevonden worden door een zo drastiese omwenteling van het kapitalistiese systeem, dat niet opnieuw - en met veel verschrikkelijker gevolgen - het drama van de jaren na 1930 zich herhaalt.

ANARCHISME ALS POLITIEKE THEORIE

Tot de belangrijkste publikaties over het anarchisme als politieke theorie die naar mijn weten de afgelopen jaren verschenen zijn, behoort de studie van Alan Ritter, die eerder over Godwin en Proudhon publiceerde. Ritter oordeelt zeer positief over het anarchisme. Hij meent dat de anarchie - een anarchistiese samenleving - een vorm is die beter dan alle andere maatschappij-ordeningen de belangen van een ieder kan waarborgen, wat te danken is aan het anarchistiese vrijheidsbegrip. Dat vrijheidsbegrip van anarchisten is primair een instrument of anders gezegd: vrijheid is voor anarchisten veeleer middel dan doel, zegt Ritter. Vandaar dat hij de huidige vooral in de VS opererende anarchokapitalisten of libertariërs, die het vrije marktbeginsel onderschrijven, als liberalen klassificeert..
Aan de hand van de geschriften van de klassieke theoretici Godwin, Proudhon, Bakoenin en Kropotkin karakteriseert Ritter het anarchisme als een politiek denken dat gericht is op het scheppen van 'kommunale individualiteit' (communal individuality). Dat is een relatie tussen individu en gemeenschap die beter dan iedere vorm van legaal gezag, ruimte laat voor individuele ontplooiing. Juist omdat individu en gemeenschap in een anarchie even zwaar tellen, zijn er overigens wel degelijk grenzen aan de vrijheid van de enkeling. Anarchisten aanvaarden publieke kritiek en desnoods straf - in de vorm van berisping - om herhaling van ongewenst gedrag van een individu te voorkomen.
De vraag nu is hoe de klassieke anarchisten dat begrip kommunale individualiteit hebben opgevat. Ritter meent dat Godwins vriendenkring een te beperkt en Kropotkins buurtgemeenschap een te idyllies model is, en dat Proudhon en Bakoenin realistieser zijn. Zij gaan uit van kommunes als produktie- en konsumptie-eenheden, waarbinnen de mensen door wederzijds respekt met elkaar verbonden zijn. Toch erkennen alle anarchisten, tenminste impliciet, dat de solidariteitsgedachte waarop het samengaan van individualiteit en kommunaliteit berust door opvoeding en vorming verdiept zal moeten worden. Helaas heeft Ritter niet onderzocht hoe de klassieke anarchisten over falende solidariteit en repressieve sociale kontrole gedacht hebben. De stelling (van Bakoenin) dat individu en gemeenschap elkaar alleen maar kunnen versterken in een anarchistiese samenleving lijkt me in dit verband onhoudbaar.
Hoe waardevol de theoretiese analyse van Ritter in zijn algemeenheid ook is, soms blijft hij doorhameren als de plank al lang misgeslagen is. Zijn stelling bijvoorbeeld dat anarchisten zich tegen direkte demokratie keren is onjuist, zodat het niet verwonderlijk is dat hij in zijn eigen argumentatie verstrikt raakt. Verder is zijn hoofdstuk over de strategieën die de klassieke anarchisten propageerden te schematies. Hier wreekt zich duidelijk dat Ritter zich tot de klassieken beperkt. Latere en hedendaagse anarchisten hebben zoveel aan de strategiediskussie bijgedragen, dat ik hoop dat Ritter nog eens gelegenheid heeft daarover uitgebreider te publiceren.
Niettemin besluit Ritter zijn studie met een eigen inbreng in die diskussie over strategieën, waarbij hij reformisme en radikalisme verwerpend, voor 'partiële anarchisering' kiest. Daaronder verstaat hij aktie die gericht is op het veranderen van één aspekt van de samenleving of algehele verandering binnen een deel van

die samenleving. Als voorbeeld van de eerste strategie kan de anarchistiese bemoeienis met opvoeding en onderwijs genoemd worden, als voorbeeld van de tweede strategie het streven naar zelfbeheer in de bedrijven. (HR).

Alan Ritter, Anarchism - a theoretical analysis; Cambridge University Press, pb 110, Cambridge (Eng.); prijs 12 pond.

SOCIAALDEMOKRATIESE VORMING

In zijn dissertatie, die dankzij het Nivon en enige geldgevers op deze wijze kon worden uitgegeven schetst Michielse de geschiedenis van het vormings- en scholingswerk van de Nederlandse sociaal-demokratie sinds 1900 en de plaats daarin van het Instituut voor Arbeidersontwikkeling van 1924-1940 (sinds 1959 het Nivon, Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk geheten).
Michielse begint bij 1900 en dan is er in de geschiedenis van de arbeidersbeweging al heel wat gebeurd. In 1881 is door Domela Nieuwenhuis de Sociaal Demokratiese Bond opgericht, heeft hij in 1894 de Bond geadviseerd niet aan de verkiezingen deel te nemen hetgeen tot een scheuring leidt en tot de oprichting van de SDAP. Deze kiest een radikaal-socialistiese en marxistiese positie, en in navolging van de duitse SPD, waar de linkervleugel zich nog niet heeft afgescheiden voor de klassenstrijd. De theorie-ontwikkeling in de partij loopt parallel met de ontwikkeling van de konceptie over vorming en scholing. Het is een grote verdienste van Michielse dat hij dit zo volkomen konkreet volgt en daarbij vijf fasen onderscheidt (1900-1914) 1914/1919 (godsvrede tussen de partijen vanwege de oorlog)-1924(op weg naar het Instituut voor Arbeidersontwikkeling), 1924-1934(de eerste tien jaar van het IvAO), 1935-1940(einde van de socialistiese vormingskonceptie onder leiding van H. Brugmans).
In de eerste fase stelt de radikale sociaal-demokratie de visie op de socialistiese arbeidersontwikkeling tegenover de burgerlijke vormingskonceptie (Het Nut, Ons Huis, Volkshuizen, Toynbeeclubs), die de arbeiders van de klassenstrijd wil afhouden. Met het uittreden van de Tribune-marxisten (Wijnkoop, van Ravesteyn) uit de SDAP in 1909 komt er weer een marxistiese vormingskonceptie bij. Aan de vormingskonceptie van de Socialistenbond van Domela (na de scheuring van 1894) besteedt Michielse geen aandacht; het is een libertair-socialistiese vormingskonceptie die ook opgepakt wordt door W. Reich, A.S. Neill, S. Bernfeld, O. Rühle, G. Landauer, en bepaalde stromingen in de Duitse Landerziehungsheime (Gustav Wyneken) en vooral gevoed wordt door de Franse lijn die op Proudhon teruggaat (Robin, Grave, Ferrer). Erg knap schildert Michielse die ontwikkeling van de radikale vormingskonceptie van de oude SDAP, en hoe deze langzaam, in theorie marxisties blijvend, in de praktijk van parlement en gemeenteraden steeds meer strijdt voor praktiese hervormingen met verlies van het revolutionair elan. Een zelfde lijn zien we in het volksontwikkelingswerk van de sociaal-demokratie: vanuit de leiding revolutionair, maar in het vormingswerk steeds gematigder, en net als de partij vooral bedacht op vergroting van de aanhang. Een en ander leidt tenslotte tot de volkomen verwatering van het socialistiese scholingswerk onder de door Koos Vorrink aanbevolen H. Brugmans, die omstreeks 1937 poneert, dat iedere arbeider recht heeft op één of meer kunstzinnige bijeenkomsten in een winter (p 283) en die zich voorstander toont van de op klasse-verzoening gerichte Volkshogeschool-beweging. Michielse wijst in dit verband terecht op het bedenkelijke proefschrift van De Vries Reilingh (p. 351). We kunnen dus vaststellen dat

vóór het uitbreken van de tweede wereldoorlog de burgerlijke vormingskonceptie op een grote meerderheid, zeker onder de "leidinggevende" figuren, kan rekenen en door het "gezondheidssocialisme" ondersteund wordt. Pas in de jaren zestig, met de heropleving van socialistiese analyses wordt ook het probleem van de socialistiese konceptie van vorming- en scholingswerk weer opnieuw aan de orde gesteld, opnieuw gevoed door stromingen, die door de sociaal-demokratie waren afgewezen, teruggaand op Marx, Kropotkin en de strijdbare richtingen van de Freudse psychologie.
Het boek van Michielse behoort volgens mij, daar het tot diepgaande diskussies kan leiden over zowel de arbeidersbeweging als de vormingskoncepties, thuis in alle programma's voor maatschappijleer, en op de sociale en pedagogiese akademies en overige (sociaal-) pedagogiese opleidingen van alle geledingen (van Ibo tot universiteit). Dit ondanks het tekort van het verwaarlozen van de libertaire vormingskoncepties, maar daarin kan door anderen worden voorzien. (SR)

J.C.M. Michielse, Socialistiese vorming. (Sunschrift 151; SUN, Nijmegen, 1980).

LEVEN IN DE ANARCHIE

Onder deze titel heeft Luc Vanheerentals een boek geschreven, en in eigen beheer uitgegeven, met veel autobiografiese ontboezemingen, waarvan de auteur de suggestie wekt, dat zulks vooral met anarchie van doen heeft. Misschien dat het schrijven van het boek voor Luc zijn therapeutiese waarde heeft gehad, mij sprak het niet of nauwelijks aan. Niet dat er geen herkenbare, met anarchisme samenhangende, zaken in worden besproken. Gegeven de inleiding lijkt het allemaal in die richting goed doordacht. De auteur zegt opzoek te gaan naar nieuwe levensvormen, en zal zo aan bod laten komen de koöperatief, de buurt, de kommune. Ik heb echter het gevoel dat zoiets wel meer is vertoond . . .
In het boek wordt tevens gepoogd de rationaliteit van haar troon te duwen. Ook prima. Maar bijvoorbeeld door Herbert Read (om mij tot één anarchist te beperken) is al veel eerder de nadruk gelegd op het poëtiese en utopiese moment. Doel daarvan was te laten zien hoe zulke elementen hun vernieuwende funktie kunnen hebben ten aanzien van de ontwikkeling van ons denken en handelen (zie de verschillende stukken in diens bundel Anarchy and order). Een aantal van deze zaken worden ter sprake gebracht met behulp van termen als deelkritiek, totaalkritiek, rekuperatie, korrektie, en utopie.
Vervolgens zijn er opmerkingen, waarvan je je afvraagt of die wel feitelijk terecht zijn. Zo is op pag. 165 te lezen over de schadelijke effekten van tussenliggende hagen tussen tuinen. Echter, is het niet zo dat zulke hagen plaats en beschutting bieden aan vogels, die daarin tevens kunnen nestelen ? Vele vogels helpen een aantal voor tuinen schadelijke insekten te bestrijden (door ze te konsumeren), wat maakt dat geen chemiese bestrijdingsmiddelen hoeven te worden ingezet. Hagen hebben dus gunstige effekten. Enfin, ik begon enthousiast aan het boek, maar raakte gaande weg teleurgesteld. (Th H)

L. Vanheerentals, Leven in de anarchie; eigen uitgave, Leuven, 1981; te bestellen bij de auteur: Lakenweverstraat 6, 3000 Leuven (België).

EDUKATIE EN GUERILJA

Dit boekje hoort thuis op alle opleidingsinstituten waar het pedagogies en sociaalpedagogies onderwijs en de kritiek daarop tot het leerprogramma behoren. Het staat vol uitdagende zinnen, die stuk voor stuk diskussie kunnen ontlokken en die tot handelen zouden kunnen leiden indien daaraan ruimte kon worden gegeven. Een voorbeeld. De Vries stelt dat geen enkele vernieuwing van onderwijs en opvoeding, die van wetgeving uitgaat tot echte bevrijding leidt. Ook de Mammoetwet heeft het onderwijs niet fundamenteel veranderd, laat staan vernieuwd. Maar ook geen enkele vernieuwing vanuit basisbewegingen, die in de bestaande strukturen, en de mensen daarin, omturnend bezigzijn (duidelijk herkenbaar dan wel meer verhuld), leidt tot vernieuwing in de richting van meer vrijheid en onafhankelijkheid. Immers de staat ervaart dit in een bepaalde fase als een bedreiging voor het bestaande en neemt in haar tegenaktie haar toevlucht tot allerlei taktieken die het gevaar moeten bezweren, het gevaar van de werkelijke mondigheid van de mensen: op dood spoor zetten van vernieuwing door het ontnemen van de groeivoorwaarden, door negeren, door verbod, door ménsen op dood spoor te zetten, door overplaatsing, door uitrangering, door ironisering, enz. Alleen de "gekomforteerde" vernieuwing heeft kans van slagen, dat is die vernieuwing die het materieel geluk verhoogt, de mensen zoet houdt, maar juist niet hun vrijheid vergroot maar eerder inperkt.
Alle gebeurtenissen rondom het afknijpen van de Middenschool en van de Open School maken duidelijk dat de "vernieuwing" steeds gezocht wordt door te prutsen aan de bestaande organisatiekaders en aan de ingeroeste stereotypen over leren en volwassen worden. Steeds weer staat de "visie" centraal, dat er altijd een "vast aanbod" moet zijn, ontwikkeld door deskundigen, dat door weer andere deskundigen volgens vaste lijnen van volgorde en toetsing wordt uitgevoerd ten behoeve van de kursisten, die erin geloven dat dit is wat zij nodig hebben. Met de modegroep "achtergestelden" hetzelfde: alle onderwijs-, partij- en vakbondsprogramma's staan bol van hun problematiek. Wat wordt er gedaan ? Kommissies gevormd, een aanbod ontwikkeld, de standwerkers voor de klas werken zich dood, met hun basiservaringen en met hun experimenten wordt niets gedaan behalve dan opbergen in een archief. Er gebeurt dus niets. Zelfde geldt voor de bevrijding van de vrouw en de daarop gerichte officiele "programma's"..
Jan de Vries zoekt openingen naar een edukatief systeem (edukatie als de georganiseerde aktiviteiten die mensen ter beschikking staan om tot vrij gedrag en tot de beleving van vrijheid te komen) dat nu juist niet de "sociale" en mentale aanpassing van kinderen en volwassenen wil verbeteren, maar hun vals bewustzijn wil ondergraven en de vrijheidsbeleving door bewustwording, in allerlei relationele verbanden, wil vergroten. Zijn alternatief wordt gevoed door mensen als P. Goodman, P. Freire, J. Holt, I. Illich, P. Feyerabend, J. Nyerere en vele anderen. Hij denkt aan edukatieve werkplaatsen waar de geïnteresseerden, de "intermediairs" (de "fasilitator": iemand die iets vergemakkelijkt) en de bronnen voor het materiaal "samenkomen", onder afschaffing van elke methodendwang en alle hiërarchies deskundigheidsdenken. Deze ontmoetings-, relatie- en leercentra heten in Engeland "teacher centres".
In Nederland staan er genoeg kerken en scholen leeg, die voor dit doel kunnen worden ingericht. Er zijn intermediairs genoeg, er zijn geïnteresseerden genoeg, er zijn genoeg mensen die niet bevoegd zijn om les te geven maar die over veel kennis en ervaring beschikken die ongebruikt blijven, en er zijn stapels bronnenmateriaal die in het officiële onderwijs niet benut worden. (SR)

Jan de Vries, Educatie en guerilja - een discussieboek over de mythe van vernieuwing; De Horstink, postbus 400, Amersfoort; prijs f 13,90.

EUROKOMMUNISME

Een Moskou-oriëntatie van het officiële (partij-)kommunisme was op den duur in de Westeuropese landen nauwelijks nog hanteerbaar, wilden de verschillende kommunistiese partijen niet al te veel gezicht, leden en kiezers verliezen. Men werd gedwongen te laten zien dat de traditie van de (overigens steeds weer op nieuw te bevechten en te verdedigen) vrijheid in West-Europa een serieus te nemen kultuurfenomeen is. En waren het overigens ook niet Marx en Engels zelf, die in hun opkomen voor de bevrijding van de arbeidersklasse zich exponenten toonden van dit Westeuropese kultuurfenomeen ?

De Westeuropese kommunistiese partijen moesten wel 'om'. Diverse schijnbaar onwrikbare posities, vanuit het zogenaamde wetenschappelijksocialisme, moesten worden verlaten. Het eurokommunisme ontwikkelde zich. Inmiddels is de tijd aangebroken om de vraag te stellen of een dergelijk eurokommunisme toekomst heeft. De uit de Spaanse kommunistiese partij geknikkerde (in 1964) auteur F. Claudin, heeft daar een leesbaar boek over geschreven. Dat betekent niet, dat er geen vragen gesteld kunnen worden, bijv. wat wordt bedoeld met de "marxistiese precisie de werkelijke dialektiek (te) analyseren" (p. 84) ? Zijn er ook andere vormen van precisie dan de marxistiese ? Zijn die gelijkelijk precies, of is de marxistiese precisie de meest preciese precisie ? Bestaat er naast werkelijke dialektiek ook schijn-dialektiek ? Indien zo, op grond van welke kriteria wordt het verschil daartussen uitgemaakt ?

Op deze manier zou ik nog wel even door kunnen gaan, wat ik nalaat. Ik vind het reeds voldoende dat het boek begrijpbaar informeert over het ontstaan van het eurokommunisme en hoe dat zich in diverse Westeuropese landen ontwikkeld heeft (met nadruk op de Spaanse, Italiaanse en Franse situatie). (Th. H)

F. Claudin, De toekomst van het eurokommunisme; Het Wereldvenster, Bussum, 1981.

ALTHUSSER

Ondanks het feit, dat de Franse filosoof Louis Althusser als persoon uitgeschakeld is, blijft het van belang kennis te nemen van zijn ideeën. Hoewel (of: omdat ?) hij een dogmaties kommunist/marxist is, vindt hij in Nederland veel belangstelling bij progressieve en/of gewezen katholieken. Het centrum van de belangstelling is niet voor niets Nijmegen. Zelfs is er een proefschrift over hem verdedigd - door Henk Manschot in Groningen - dat daarna als boek is uitgegeven bij de SUN. Dit boek is in zoverre informatief, dat het niets méér doet dan het standpunt van Althusser weergeven, in de vorm van een 'verklarende rekonstruktie'. Doordat het niet ingaat op mogelijke kritieken, krijgt de positie van Althusser minder reliëf. Bovendien wordt door Manschot in zijn 'rekonstruktie' meer filosofies gewicht aan de Althusseriaanse opvattingen gegeven, dan ze waarschijnlijk verdienen. Hoe dan ook, wie informatie over Althusser wenst, kan bij Manschot terecht, waarschijnlijk beter dan bij de duister schrijvende Althusser zelf. Dat Althussers positie uiterst dubieus is, is al door velen aangetoond; het is jam-

mer dan Manschot daar niet op in gaat. Daarom wil ik graag aanbevelen om kennis te nemen van een tamelijk recent boek van E.P. Thompson, The poverty of theory (1978, London; derde druk 1980). In het kort komt de positie van Althusser hierop neer, al dan niet terecht gebaseerd op de ideeën van Marx: de geschiedenis wordt in zijn voortgang bepaald door de klassestrijd, dwz door een struktureel proces en niet door individuele ingrepen. Dialektiese processen kunnen worden ondergebracht in een theorie, die de geschiedenis verklaart. Daarbij is geen plaats voor 'empiricisme', 'humanisme' en 'moralisme'.
Dit keiharde dogmatiese standpunt wordt terecht door Thompson op de korrel genomen, waarbij duidelijk wordt aangetoond, hoe Althusser van zijn (al dan niet vermeende) tegenstanders een karikatuur geeft. Althusser kan alleen maar werken met strakke dogmatiese uitgangspunten en veronderstelt deze dan automaties bij zijn tegenstanders. Voor gedetailleerd, onbevangen histories onderzoek heeft hij geen oog, laat staan voor relativerende inzichten. Het is onthullend, hoe Althusser zich tegen een humanisties mensbeeld verzet, als zou dit een bourgoisideaal zijn. Toch blijft Althusser aantrekkingskracht uitoefenen. Thompson weet er dit van te zeggen: Althussers positie "geeft de aspirant-akademikus de kans zich te engageren in een onschuldig revolutionair psychodrama, met tegelijk de mogelijkheid een gerespekteerde en traditionele karrière te volgen" (blz. 378). (WvD)

Henk Manschot, Althusser over het marxisme; SUN, Nijmegen, 1980.

STALINISME EN DESTALINISATIE

In mei 1979 werd aan de Universiteit van Amsterdam een kongres georganiseerd over stalinisme en destalinisatie. Een aantal (internationale) korifeeën uit de (neo-) marxistiese hoek leverde een bijdrage aan het kongres. Hun inleidingen werden gebundeld. Voorzien van een inleiding en de weergave van het slotforum verschenen deze vervolgens in boekvorm op de markt.
Over de inhoud ervan kan ik niet opgewekt zijn. Dat heeft overigens niet alleen te maken met mijn diepgewortelde wantrouwen jegens vertegenwoordigers van autoritaire vormen van socialisme. Bij alles wat ik over destalinisme lees, kan ik mij echter niet onttrekken aan de vraag of de auteurs ook in hun eigen optreden de konsekwenties van 'destalinisme' zouden praktiseren. Is bovendien niet alle gepraat over liberalisatie na de dood van Stalin één groot bedrog, zoals de dissidenten-advokaat L. Joedovitsj onlangs zei ? Net als de eukomeniese beweging, die iets weg heeft van de funktie van een paard van troje ten behoeve van het zegevieren van het roomskatholicisme (wie informatie zoekt met betrekking tot overeenkomsten in struktuur van denken en organisatie tussen Moskou en Vatikaan, leze de in vrijdenkerskringen bekende publikaties van P. Blanshard).
In de jaren van de provo-tijd voegde de anarchist Roel van Duyn (tijdens een forum-diskussie) de marxist Ton Regtien toe: "Als jullie aan de macht komen, dan kom ik in een door jullie opgericht koncentratiekamp terecht". Die woorden van Roel zullen mij vermoedelijk altijd bijblijven, althans ik denk dat sommige marxisten steeds weer reden zullen geven om mij daaraan te laten terugdenken. Want wat passeerde mij onlangs ?
Een van de leden van de kongreskommissie Stalinisme en destalinisatie, tevens een van de mensen die behulpzaam was bij het samenstellen van de genoemde bundel, de marxist M. Fennema, bespreekt in het (marxistiese) Tijdschrift voor

Politieke Ekonomie (1980/1), een bundel waaraan ik met een artikel over anarcho-syndikalisme meewerkte. Zowel ten aanzien van de bijdrage van de socioloog Frans van Waarden, als mijn bijdrage verschaft Fennema mede onjuiste feitelijke informatie, op grond waarvan hij evenwel een (natuurlijk) negatieve konklusie trekt. Van Waarden en ik schrijven daarop een korte reaktie, waarin uitsluitend de onjuistheid van de feitelijke informatie recht wordt gezet. De redaktie van het tijdschrift schermt die reaktie op Fennema's bespreking echter af: ze weigert ons weerwoord te publiceren. Wat hier plaats vindt, is een voorbeeld van wat in het voortreffelijke artikel van G. Harmsen (Stalinisme en koude oorlog in Nederland; in de stalinisme bundel) als dagelijkse praktijk van CPN-kommunisten aan de orde was (en nog is ?).
Destalinisatie een feit in de USSR ? Ik geloof er niets van. Destalinisatie een feit in sommige Nederlandse marxistiese kringen ? In het geschilderde geval met de marxist Fennema en de houding van de redaktie van het marxistiese TPE: ik geloof er niets van. Autoritaire socialisten blijven autoritairen. Veel van hun kwasi-wetenschappelijke vertogen in een dikke bundel verpakt, ten spijt. (Th. H)

J. Elleinstein, R. Medvedev, J. Wolff (ea), Stalinisme en destalinisatie; Van Gennep, Amsterdam, 1980; prijs f 24,50.

DE WAAN VAN HET ETATISME

Stefan Blankertz van uitgeverij Pandora heeft een nieuwe uitgave in Duitse vertaling van Paul Goodmans Anarchisties Manifest verzorgd. Goodman schreef het in 1945, maar herzag zijn geschrift in 1962 (Drawing the line). Blankertz presenteert nu een vertaling van beide versies; dit in tegenstelling tot een eerdere Pandora-uitgave. Bovendien zijn Goodmans "Notities van een neolithiese konservatief" - oorspronkelijk verschenen in zijn laatste boek New Reformation (New York 1970) - opgenomen. In die notities reageert Goodman op het "revolutionaire ongeduld" van sommige anarchisten.
Vóóraf aan deze belangwekkende vertalingen gaat een eigen bijdrage van Blankertz over het anarchisme in het algemeen en over Goodman in het bijzonder. Hoewel Blankertz zijn inleiding dezelfde titel meegaf als het boekje dat hij in 1976 met Valeske publiceerde (Anarchismus - Kriegserklärung an den Staat), is sprake van een volledig andere versie, die veel meer overwogen en bezonken is dan de vroegere publikatie. In navolging van Goodman en Bookchin centreert Blankertz zijn anarchisme-opvatting rond het begrip autonomie. (HR)

Stefan Blankertz/Paul Goodman, Staatlichkeitswahn; Pandora 1980, te verkrijgen via Bas Moreel, Nobelweg 108, Wageningen; prijs exklusief porto f 9,50.

DE STAAT VAN VERZORGING

DE AS 53

Prijs – *f 3,90*